

Ξενοφώντας

Εισαγωγή

Πρόκειται για έναν ιστορικό που η συγγραφική του παραγωγή εκτείνεται πέρα από την ιστορία, σε θέματα φιλοσοφίας και πολιτισμού. Έτσι εξηγείται το γεγονός ότι τη βιογραφία του τη διαβάζουμε στο Διογένη το Λαέρτιο, ο οποίος δεν ήταν ο μόνος από τους αρχαίους συγγραφείς που με κάθε σοβαρότητα τον κατατάσσει στους φιλοσόφους.

Εκτιμήθηκε από τους φιλόλογους και τους γραμματικούς των Ελληνιστικών Χρόνων ως συγγραφέας της σειράς του Ηροδότου και του Θουκυδίδη, αλλά από την Αυτοκρατορική Εποχή οι Ρωμαίοι υπέκυψαν στην καθησυχαστική απλότητα του ύφους του, στη διαφάνεια των νοημάτων του και κυρίως στην ατμόσφαιρα οικειότητας που απέπνεε η υποκειμενική συμμετοχή του σε ό,τι περιέγραφε. Όταν εκδηλώθηκε το ρεύμα του αττικισμού, ο Ξενοφώντας δεν έγινε ένα από τα υποδείγματα του παλιού κλασικού ύφους, με την ακμή όμως της δεύτερης σοφιστικής, όταν ο ρήτορας αντικαθιστούσε παντού τον ποιητή και τον πεζογράφο, η ποικιλία των θεμάτων του τροφοδότησε την πολυφωνία της γραμματείας των ρητόρων. Έτσι, τα χειρόγραφα των έργων του επέζησαν στους σκοτεινούς αιώνες του Μεσαίωνα και το 16ο αιώνα μεταφράστηκαν σε πολλές ευρωπαϊκές γλώσσες. Το όνομά του ήταν περίοπτο μέχρι τον 20ό αιώνα και στις μέρες μας ακόμη διατηρεί μια σταθερή αξία, μολονότι αισθητά μειωμένη εξαιτίας της κριτικής που προηγήθηκε το 19ο αιώνα και αποκάλυψε κάποιες ανεπάρκειες στο έργο του, στις επιλογές του και στην οπτική γωνία από την οποία αντιμετώπιζε την εποχή του.

Τα έργα του *Κύρου Ανάβασις* και *Ελληνικά* ανήκουν και τα δύο σε κατηγορίες έργων με όμοιο περιεχόμενο που κυκλοφόρησαν στον ελληνικό χώρο τον 4ο αι. π.Χ. Τα γεγονότα της *Αναβάσεως* τα είχε πραγματευτεί και ο Σοφαίνετος από τη Στύμφαλο. Επίσης δεν ήταν ο μόνος συνεχιστής της ιστορίας, όπως αρχικά πίστευαν. Ωστόσο, ο Ξενοφώντας επικράτησε πάνω από όλα αυτά τα έργα και πολιτογραφήθηκε ως ιστορικός από την ύστερη ελληνιστική αλλά κυρίως από τη ρωμαϊκή φιλολογική κριτική, για δύο λόγους: πρώτον γιατί συνδέθηκε από την αρχή με το κίνημα του Σωκράτη, και ως εκ τούτου των αντιπαραθέσεων που τροφοδοτούσαν οι ρήτορες και οι σοφιστές. Δεύτερον γιατί είχε τον τρόπο να μεταδίδει με αδρές και καίριες εκφράσεις, με παραστατικότητα και ενθουσιασμό ό,τι ήξερε και είχε παρακολουθήσει. Επίσης είχε πάρει στα σοβαρά ό,τι συνέβαινε στην κοινωνία της εποχής του σε πρακτικά θέματα της καθημερινής ζωής. Η ιδιαίτερη δημιουργικότητα του έλειπε και σε σύγκριση με το Θουκυδίδη η στάση του απέναντι στα ιστορικά γεγονότα ήταν παθητικά αντικειμενική. Αυτή η νωχέλεια μαζί με τη γλαφυρότητα του ύφους του τον έκαναν ιδανικά «οικείο» στους Ρωμαίους.

Ιστορικός με την αυστηρή έννοια του όρου ασφαλώς δεν υπήρξε. Παρ' όλο που είχε ιστορική συνείδηση, η αφήγησή του παρουσιάζει χάσματα, η συνοχή των γεγονότων διαταράσσεται από την παρεμβολή μεμονωμένων σκηνών, επικαιρικών λεπτομερειών, στρατιωτικών τεχνασμάτων (*μηχανημάτων*) και ρητορικών λόγων και από εντυπωσιακές

σκιαγραφίες προσωπικοτήτων, ένα στοιχείο ξένο στο Θουκυδίδη, προδρομικό όμως της ελληνιστικής ιστοριογραφίας.

Η ζωή του

Ήταν συνδημότης του Ισοκράτη, αφού καταγόταν και αυτός από το δήμο Ερχιάς. Γεννήθηκε περίπου το 431/430 π.Χ. από εύπορους γονείς, το Γρύλλο και τη Διοδώρα. Όπως και άλλοι νέοι εύπορων οικογενειών, ασχολήθηκε με την ιππασία, που ήταν και παρέμεινε η μεγάλη του αγάπη. Μεγάλωσε στα χρόνια του Πελοποννησιακού Πολέμου (431-404 π.Χ.) και υπηρέτησε στο επίλεκτο σώμα των ιππέων, στην τάξη των οποίων πιθανότατα ανήκε. Όπως οι σύγχρονοί του αριστοκράτες νέοι, σύχναζε στους κύκλους του Σωκράτη και παρακολουθούσε τις συζητήσεις, ενώ τηρούσε κριτική στάση απέναντι στη δημοκρατία που καθόριζε τη ζωή της Αθήνας. Είχε εκδηλώσει συμπάθεια προς τους αντιδραστικούς της συντηρητικής παράταξης, οι οποίοι για σύντομα χρονικά διαστήματα απέκτησαν δύναμη το 404 και το 401 π.Χ. Όταν αποκαταστάθηκε η δημοκρατία στην Αθήνα (401 π.Χ.), ο Ξενοφώντας επέλεξε να φύγει. Την αντιπάθειά του για τη δημοκρατία την έκανε βαθύτερη η καταδίκη του Σωκράτη το 399 π.Χ. Λίγα χρόνια αργότερα εξορίστηκε και ο ίδιος με την κατηγορία της προδοσίας. Η στιγμή για τη μεγάλη εμπειρία της ζωής του ήρθε το 401 π.Χ., όταν ο φίλος του Πρόξενος στρατολογήσε για την εκστρατεία του Κύρου του Νεότερου, που ήθελε να εκθρονίσει τον αδερφό του Αρταξέρξη το Β'. Ο Ξενοφώντας συμμετείχε στην εκστρατεία μαζί με τους Έλληνες μισθοφόρους στην αρχή ως απλός στρατιώτης και στη συνέχεια ως ένας από τους πέντε στρατηγούς που εξέλεξε το στράτευμα των Ελλήνων μετά το θάνατο του Κύρου. Η μάχη κοντά στα Κούναξα, η δύσκολη θέση του ελληνικού στρατεύματος και η πολύ επικίνδυνη υποχώρηση των Μυρίων (όπως έμεινε γνωστό το στράτευμα των μισθοφόρων στην ιστορία) μέσα στα υψίπεδα της Αρμενίας προς τη Μαύρη Θάλασσα στις αρχές του 400 π.Χ.), όλα αυτά έδωσαν πλούσια τροφή στον πόθο του για περιπέτειες και σε μας χάρισε ένα ζωντανό έργο, το *Κύρου Ανάβασις*. Το έργο αυτό επιδαψίλευσε στον Ξενοφώντα όνομα και φήμη από νεαρή ηλικία. Στη συνέχεια υπηρέτησε υπό το βασιλιά των Οδρησών Σεύθη μισθώνοντας το στράτευμά του και, όταν αυτός αθέτησε τη συμφωνία, υπό το στρατηγό των Σπαρτιατών Θίμβρωνα και το διάδοχό του στη στρατηγία Δερκυλίδα, που συνέχιζαν τις επιχειρήσεις κατά του Τισσαφέρνη και του Φαρνάβαζου στη Μικρά Ασία. Αν θεωρήσουμε ότι η συμμετοχή του στην επιχείρηση που υποστηριζόταν από τη Σπάρτη δεν ήταν φιλοαθηναϊκή, σύντομα ο Ξενοφώντας ακολούθησε ακόμη περισσότερο τους εχθρούς της πατρίδας του. Ο Αγησίλαος, που ανέλαβε την αρχηγία του αγώνα εναντίον των Περσών στη Μικρά Ασία (396-394 π.Χ.) έγινε το είδωλό του.

Ο Ξενοφώντας κατά την εκστρατεία βρέθηκε ανάμεσα στους επιτελείς του βασιλιά και στη συνέχεια, όταν ο Αγησίλαος υποχρεώθηκε μαζί με τα σπαρτιατικά στρατεύματα να ξαναγυρίσει στην Ελλάδα, για να πολεμήσει και τελικά να νικήσει τις συνασπισμένες ελληνικές πόλεις – ανάμεσά τους και η Αθήνα–, πήγε μαζί του και πήρε μέρος στη σύγκρουση κοντά στην Κορώνεια (394 π.Χ.). Μετά τη νίκη τον συνόδευσε στους Δελφούς και τοποθέτησε προσφορά για τον Απόλλωνα στο Θησαυρό των Αθηναίων. Το ότι σήκωσε τότε τα όπλα εναντίον της πατρίδας του, και όχι, όπως λένε οι αρχαίες πηγές, εξαιτίας της συμμετοχής του στην εκστρατεία του Κύρου, ήταν η αιτία για την οποία εξορίστηκε από την Αθήνα. Κάτω από αυτές τις συνθήκες συνδέθηκε πιο στενά με τη Σπάρτη και τον Αγησίλαο. Οι Σπαρτιάτες τον αποζημίωσαν με *προξενία* και του παραχώρησαν άδεια διαμονής στη Σπάρτη και –ύστερα από μερικά χρόνια (390 π.Χ. ή αμέσως μετά)– ένα κτήμα στο Σκιλλούντα, όχι μακριά από την Ολυμπία. Στο έργο του *Κύρου Ανάβασις* (5, 3, 7 κ.εξ.) –αλλά το πληροφορούμαστε και από τον Πausανία (5, 6, 5 κ.εξ.)– ο Ξενοφώντας διηγείται διάφορα για το κτήμα στο οποίο φαίνεται ότι πήγε με ιδιαίτερη χαρά. Εκεί έζησε για 20 περίπου χρόνια (από το 394 π.Χ.) έναν ήρεμο οικογενειακό βίο με τη γυναίκα του Φιλησία και τους δύο γιους του, Γρύλλο και Διόδωρο,

στους οποίους έδωσε σπαρτιατική αγωγή. Ο γεωργός μέσα του μπορούσε να χαίρεται τους ωραίους οπωρώνες και τα λιβάδια. Επίσης είχε ελεύθερο χρόνο να επιδίδεται στο κυνήγι, να δεξιώνεται την καλή κοινωνία και να συγγράφει. Εκεί τον βρήκε ο Μεγάβυζος, ο ιερέας της Εφέσιας Άρτεμης, για να του παραδώσει το δέκατο από τα λάφυρα της εκστρατείας των Μυρίων, που προοριζόταν για την Άρτεμη της Εφέσου και είχε αποθηκευτεί στην Έφεσο. Από τα χρήματα αυτά ο Ξενοφώντας έφτιαξε βωμό και ναό προς τιμήν της θεάς, που σε μικρές διαστάσεις μιμούνταν το ναό της Εφέσου, και μέσα έστησε ένα άγαλμα της θεάς από κυπαρισσόξυλο, όμοιο με το χρυσό της Εφέσου. Αναγκάστηκε ωστόσο να εγκαταλείψει το κτήμα το 370 π.Χ., όταν οι Ηλείοι συγκρούστηκαν με τους Σπαρτιάτες και πήραν το Σκιλλούντα ύστερα από τη μάχη στα Λεύκτρα (371 π.Χ.). Τότε ο Ξενοφώντας έφυγε στην Κόρινθο. Αμέσως μετά τα Λεύκτρα και κάτω από την όλο και μεγαλύτερη πίεση της Θήβας, Αθήνα και Σπάρτη συμμάχησαν. Μέσα σε αυτή την πολιτική ατμόσφαιρα ανακλήθηκε η εξορία εναντίον του, οπότε μάλλον επέστρεψε στην Αθήνα το 365 π.Χ. Επέτρεψε στους δυο γιους του να υπηρετήσουν στο αθηναϊκό ιππικό, στο οποίο άλλωστε και ο ίδιος είχε υπηρετήσει. Ο Γρύλλος μάλιστα σκοτώθηκε στη μάχη της Μαντινείας (362 π.Χ.) πολεμώντας γενναία. Η εξύμνηση του θανάτου του σε μια σειρά από εγκώμια και επιτάφιας μαρτυρεί το μεγάλο κύρος που είχε ήδη τότε το όνομα του πατέρα του. Ο Ξενοφώντας διατήρησε κάποια επιφυλακτικότητα απέναντι στην αθηναϊκή δημοκρατία. Στο έργο του *Ελληνικά* μνημονεύει το θάνατο του Αλεξάνδρου των Φερρών, γεγονός που δίνει ως *terminus post quem* το 359 π.Χ. για το τέλος της δικής του ζωής. Ωστόσο, οι *Πόροι* που προϋποθέτουν συνθήκες ύστερα από το 355 π.Χ. κατεβάζουν το όριο πιο κάτω.

Το έργο του

Παρ' όλο που είναι σχεδόν βέβαιο ότι η συγγραφική παραγωγή του Ξενοφώντα άρχισε από τότε που εγκαταστάθηκε στο Σκιλλούντα και εντάχθηκε στην τελευταία περίοδο της ζωής του, η επιμέρους χρονολόγηση των έργων του δημιουργεί μεγάλα προβλήματα. Μόνο έμμεσα και με βάση σύγχρονά του γεγονότα που μνημονεύονται ή δεν μνημονεύονται μπορεί να επιχειρηθεί μια χρονική οριοθέτηση της συγγραφής για το καθένα. Ωστόσο, και πάλι μια χρονολογική κατάταξη φαίνεται αδύνατη γιατί πολλά από αυτά παρουσιάζουν στρωματική σύνθεση. Έτσι, στα *Ελληνικά* τα τελευταία βιβλία γράφτηκαν μετά το 358/357 π.Χ., τα δύο πρώτα μετά την εκστρατεία του Κύρου, ενώ το τρίτο, το τέταρτο και η αρχή του πέμπτου γύρω στο 379/378 π.Χ. Στο έργο *Κύρου Ανάβασις* τα πρώτα τέσσερα βιβλία και η αρχή του πέμπτου γράφτηκαν μετά το 386 π.Χ. και τα υπόλοιπα γύρω στο 377 π.Χ. Επίσης η θεματική κατάταξη που έχει γενικότερα υιοθετηθεί σε ιστορικά, σωκρατικά και διδακτικά έργα δεν είναι η καλύτερη διέξοδος. Κατ' αρχάς, είναι περιοριστική, γιατί από τη μια προδιαγράφει το χαρακτήρα ορισμένων έργων και από την άλλη κάποια έργα μπορούν να καταταχθούν σε περισσότερες από μία κατηγορίες. Στον *Ιέρωνα*, για παράδειγμα, είναι έντονα σωκρατική η διάρθρωση του διαλόγου, αλλά τόσο το θέμα όσο και το μοτίβο –η συνάντηση ενός ποιητή και ενός μονάρχη– ανήκαν σε συνηθισμένα λογοτεχνικά πρότυπα της εποχής. Οπωσδήποτε προηγήθηκαν τα ιστορικά έργα, αφού οι πολεμικές περιπέτειες του δημιούργησαν τα πρώτα και εντονότερα βιώματα.

Το συμπέρασμα που προκύπτει από τα έργα του είναι ότι ζούσε την εποχή του, παρ' όλο που έμεινε στάσιμος μέσα σε αυτή. Η προσοχή του εστιάζεται σε αυτό που ο κοινός νους θα χαρακτήριζε κοινωφελές ή γενικά ωφέλιμο. Αναλύοντας, για παράδειγμα, την αυτογνωσία (*Κύρου Παιδεία* 7, 2, 20 κ.εξ.) καταλήγει σε μια εκδοχή πολύ ήπια και βολική της έννοιας: κανένας δεν ωφελεί να υπερβεί τις δυνάμεις του. Την ευσέβεια και την αυτοκυριαρχία τις αποδεσμεύει από τη γνώση και θεωρεί τη σωφροσύνη «πάθημα» και όχι «μάθημα». Αναγνωρίζει την ανώτερη υφή της γνώσης και της δύναμης των θεών, απονέμει όμως εξίσου κυριαρχική θέση στους οιωνούς, στα ουράνια σημεία, στις μαντείες και στα όνειρα. Το τελευταίο αυτό στοιχείο υπεισέρχεται και στον τρόπο που αιτιολογεί τα ιστορικά γεγονότα ως αποτέλεσμα δράσης κάποιων θεϊκής οργής ή νέμεσης.

Κύρου Ανάβασις

Σημαντικότερο έργο της αρχαίας ελληνικής γραμματείας, αποτελεί ένα είδος απομνημονευμάτων μιας μεγάλης στρατιωτικής περιπέτειας, καθώς περιέχει βιώματα και εμπειρίες του ίδιου του συγγραφέα. Ο χωρισμός του σε επτά βιβλία έγινε από μεταγενέστερους γραμματικούς, οι οποίοι στην αρχή κάθε βιβλίου πρόσθεσαν ανακεφαλαιώσεις προηγούμενων γεγονότων. Ωστόσο, ο τίτλος δόθηκε από τον ίδιο. Ανάμεσα στα ιστορικά του έργα το συγκεκριμένο κατέχει ιδιαίτερη θέση, καθώς έχει περισσότερο προσωπικό χαρακτήρα. Η διήγηση του Ξενοφώντα χαρακτηρίζεται από αμεσότητα, περιέχει πολλές γεωγραφικές και εθνογραφικές λεπτομέρειες και δίνει το στρατιωτικό πνεύμα του συνόλου. Όσα εξιστορεί αποτελούν τις προσωπικές του εμπειρίες ως στρατηγού. Οι περιγραφές του είναι παραστατικές και ζωντανές, χωρίς ρητορικά σχήματα, υπερβολές ή περιαιτολογία. Ωστόσο, οι πλαστοί ρητορικοί διάλογοι που παρεμβάλλονται έχουν τεχνικό και αφύσικο ύφος. Πρόκειται για μια περιγραφή που κάνει ένας νεαρής ηλικίας άνθρωπος, συνεπαρμένος από τον κίνδυνο και τις ανακαλύψεις, και πρόθυμος για δράση. Από τα ιστορικά έργα των αρχαίων μόνο τα *Απομνημονεύματα* του Ιούλιου Καίσαρα για το Γαλατικό Πόλεμο είναι σε θέση να το ανταγωνιστούν. Το έργο συντάχθηκε όταν ο Ξενοφώντας βρισκόταν στον Σκιλλούντα. Το κατόρθωμα των Μυρίων –που νίκησαν δύο βαρβαρικά στρατεύματα και κατόρθωσαν να ξεφύγουν παίρνοντας την αντίθετη κατεύθυνση, που έχασαν τους στρατηγούς τους από το δόλο των βαρβάρων, αλλά βγήκαν στη θάλασσα και απέδειξαν τη σαθρότητα του περσικού κράτους– αποτέλεσε δίδαγμα για τον Αγησίλαο, το Φίλιππο και τον Ισοκράτη, αλλά και για το Μέγα Αλέξανδρο, ο οποίος κατέκτησε το αχανές βασίλειο. Το έργο αποτελείται από επτά βιβλία. Την ανάβαση, την πορεία δηλαδή προς την ενδοχώρα, τη διηγούνται μόνο τα έξι πρώτα κεφάλαια του πρώτου βιβλίου. Η πολεμική αυτή επιχείρηση χαρακτηρίζεται *ανάβασις*, επειδή η πορεία του στρατεύματος υπήρξε ανοδική, από τις περιοχές της Μικράς Ασίας που εκτείνονται κοντά στα δυτικά παράλια της, προς το εσωτερικό του περσικού βασιλείου, όπου το υψόμετρο είναι μεγαλύτερο. Στα υπόλοιπα κεφάλαια του πρώτου βιβλίου περιγράφεται η μάχη κοντά στα Κούναξα. Στο δεύτερο βιβλίο εκτίθεται η δύσκολη κατάσταση στην οποία περιήλθε το ελληνικό στράτευμα μετά το θάνατο του Κύρου, καθώς βρέθηκε σε χώρα άγνωστη και εχθρική, εγκαταλειμμένο από τους πρώην συμμάχους του (τους βαρβάρους του στρατού του Κύρου), και έμεινε ακέφαλο, όταν οι αρχηγοί του με δόλιο τρόπο συνελήφθησαν και θανατώθηκαν από τον Τισσαφέρνη. Στο τρίτο και τέταρτο βιβλίο εξιστορείται η πορεία των Ελλήνων μισθοφόρων στα ενδότερα της Ασίας προς τις ακτές του Εύξεινου Πόντου, οι συγκρούσεις με το στρατό των Περσών που τους καταδίωκε, η διέλευσή τους από τα δύσβατα όρη της χώρα των Καρδούχων και των Αρμενίων, οι αγώνες τους κατά διαφόρων βαρβαρικών λαών, εχθρικά διακείμενων προς αυτούς, και η άφιξή τους στα παράλια της Μαύρης Θάλασσας. Στο πέμπτο, έκτο και έβδομο βιβλίο εκτίθενται τα γεγονότα που έλαβαν χώρα κατά την πορεία του ελληνικού στρατεύματος από την Τραπεζούντα προς το Βυζάντιο, διαμέσου της Παφλαγονίας και της Βιθυνίας, και οι δυσκολίες που αντιμετώπισαν οι Έλληνες στρατιώτες στη Θρακική Χερσόνησο, μέχρι να ενταχθούν στις στρατιωτικές δυνάμεις που είχαν σταλεί από τη Σπάρτη, με επικεφαλής το στρατηγό Θίβρωνα, για να εκστρατεύσουν εναντίον του Τισσαφέρνη. Από αυτά καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι τμήμα του τρίτου βιβλίου μέχρι το τέλος θα μπορούσε να έχει τίτλο *Κάθοδος των Μυρίων*, η επιστροφή δηλαδή των Ελλήνων μισθοφόρων του Κύρου στην Ελλάδα. Η ονομασία *Μύριοι*, δηλαδή δέκα χιλιάδες, δόθηκε από μεταγενέστερους ιστορικούς και ρήτορες της αρχαιότητας σε εκείνο το μισθοφορικό στράτευμα που πριν από τη μάχη στα Κούναξα αριθμούσε περίπου δεκατρείς χιλιάδες Έλληνες. Ο αριθμός τους μειώθηκε στη συνέχεια και προσέγγισε τις δέκα χιλιάδες, μόνο όταν έφτασαν στη χώρα των Καρδούχων, οπότε ήταν 9.800 συνολικά. Την ονομασία *μύριοι* χρησιμοποιεί και ο Ξενοφών σε μερικά σημεία του έργου, αναφερόμενος στο πλήθος των Ελλήνων μισθοφόρων του στρατού του Κύρου (1, 7, 10 και 5, 7, 9).

Στην εξιστόρηση μειώνει προς όφελος της δικής του δραστηριότητας το μερίδιο του Χειρίσοφου του Σπαρτιάτη, που είχε την ανώτατη αρχηγία.

Είναι πιθανόν πριν από τον Ξενοφώντα να έγραψε μian *Ανάβαση* ένας Σοφαίνετος από τη Στύμφαλο. Ο ίδιος ο Ξενοφώντας στα *Ελληνικά* του μιλά για ένα έργο του Θεμιστογόνη του Συρακούσιου και περιγράφει το περιεχόμενό του με λέξεις που συμφωνούν ακριβώς με τη δική

του ανάβαση. Σύμφωνα με τον Πλούταρχο, αυτό είναι το ψευδώνυμο με το οποίο δημοσίευσε στην αρχή το σύγγραμμά του. Η χρονολόγηση του έργου αποτελεί πρόβλημα. Αν συμφωνήσουμε με εκείνους που θεωρούν ότι στον Παναηγυρικό του ο Ισοκράτης χρησιμοποίησε την *Ανάβαση*, θα είμαστε υποχρεωμένοι να την τοποθετήσουμε πριν από το 380 π.Χ. Ωστόσο, υπάρχουν επιχειρήματα για μια πιο όψιμη χρονολόγηση: Για τις εγκαταστάσεις στο Σκιλλούντα ο Ξενοφώντας μιλά στον παρατατικό, ενώ το χωρίο 6, 6, 9 –με την ανασκόπηση μιας εποχής κατά την οποία η Σπάρτη κυριαρχούσε στους Έλληνες– προϋποθέτει τουλάχιστον την αποχώρηση της σπαρτιατικής φρουράς από την Καδμεία (379 π.Χ.). Αξίζει να προσέξουμε ότι αυτό το γεγονός εμφανίζεται στα *Ελληνικά* ως καμπή στην ηγετική θέση της Σπάρτης. Φυσικά ξέρουμε ότι σε αυτή, όπως και σε κάθε άλλη περίπτωση, το ενδεχόμενο να έχει γραφτεί το έργο τμηματικά περιπλέκει το πρόβλημα.

Ανθολόγηση

Αρχαίο κείμενο 1, 1, 1-4

Δαρείου και Παρυσάτιδος γίνονται παῖδες δύο, πρεσβύτερος μὲν Ἀρταξέρξης, νεώτερος δὲ Κύρος· ἐπεὶ δὲ ἠσθένει Δαρείος καὶ ὑπώπτευε τελευτὴν τοῦ βίου, ἐβούλετο τῶν παίδε ἀμφοτέρω παρῆναι. Ὁ μὲν οὖν πρεσβύτερος παρῶν ἐτύγχανε· Κύρον δὲ μεταπέμπεται ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ἧς αὐτὸν σατράπην ἐποίησε, καὶ στρατηγὸν δὲ αὐτὸν ἀπέδειξε πάντων ὅσοι ἐς Καστωλοῦ πεδῖον ἀθροίζονται. Ἀναβαίνει οὖν ὁ Κύρος λαβὼν Τισσαφέρνην ὡς φίλον, καὶ τῶν Ἑλλήνων ἔχων ὀπλίτας ἀνέβη τριακοσίουσ, ἄρχοντα δὲ αὐτῶν Ξενίαν Παράσιον. Ἐπεὶ δὲ ετελεύτησε Δαρείος καὶ κατέστη εἰς τὴν βασιλείαν Ἀρταξέρξης, Τισσαφέρνης διαβάλλει τὸν Κύρον πρὸς τὸν ἀδελφὸν ὡς ἐπιβουλεύει

αὐτῷ. Ὁ δὲ πείθεται καὶ συλλαμβάνει Κύρον ὡς ἀποκτενῶν· ἡ δὲ μήτηρ ἐξαιτησαμένη αὐτὸν ἀποπέμπει πάλιν ἐπὶ τὴν ἀρχήν.

Μετάφραση

Από το Δαρείο και την Παρυσάτιδα γεννήθηκαν δυο παιδιά, μεγαλύτερος ο Αρταξέρξης και μικρότερος ο Κύρος. Επειδή δε αρρώστησε ο Δαρείος και προαισθανόταν το τέλος της ζωής του, επιθυμούσε και τα δυο παιδιά του να είναι παρόντα. Και ο μὲν μεγαλύτερος κατά τύχη ήταν παρών. Τον Κύρο όμως στέλνει και τον προσκαλεί από τη σατραπεία στην οποία τον είχε διορίσει διοικητή και τον είχε αναδείξει στρατηγό όλων ὅσοι συναθροίζονταν στην πεδιάδα του Καστωλού. Αναχωρεί λοιπόν ο Κύρος, αφού παρέλαβε μαζί του τον Τισσαφέρνη ὡς φίλο· είχε μαζί του και τριακόσιους Έλληνες ὀπλίτες με αρχηγό τους τον Ξενία τον Παρράσιο. Αφού δε πέθανε ο Δαρείος και ανέβηκε στο θρόνο ο Αρταξέρξης, ο Τισσαφέρνης συκοφαντεί τον Κύρο στον αδελφό του, ὅτι δήθεν σκέφτεται κακῶς ἐναντίον του. Αυτός πείθεται και συλλαμβάνει τον Κύρο με σκοπό να τον σκοτώσει. Αλλά η μητέρα του με τις παρακλήσεις της τον στέλνει πάλι στη σατραπεία.

Αρχαίο κείμενο 2, 4, 26

Ὁ δὲ Κλέαρχος ἡγεῖτο μὲν εἰς δύο, ἐπορευέτο δὲ ἄλλοτε καὶ ἄλλοτε ἐφιστάμενος· ὅσο δ' ἂν χρόνον το ἡγούμενον τοῦ στρατεύματος ἐπιστήσειε, τοσούτον ἦν ἀνάγκη χρόνον δι' ὅλου τοῦ στρατεύματος γίνεσθαι τὴν ἐπίστασιν· ὥστε το στρατεύμα καὶ αυτοῖς τοῖς Ἑλλῆσι δόξαί πάμπολυ εἶναι καὶ τὸν Πέρσῃν ἐκπεπλήχθαι θεωρούντα. Ἐντεύθεν δ' ἐπορεύθησαν διὰ τῆς Μηδίας σταθμούς ἐρήμους ἐξ παρασάγγας τριάκοντα εἰς τὰς Παρυσάτιδος κόμας τῆς Κύρου καὶ βασιλέως μητρὸς. Ταύτας Τισσαφέρνης Κύρῳ ἐπεγγεῶν διαρπάσαι τοῖς Ἑλλῆσιν ἐπέτρεψε πλην ἀντραπόδων. Ἐνῆν δὲ σίτος πολὺς καὶ πρόβατα καὶ ἄλλα χρήματα.

Μετάφραση

Ο Κλέαρχος πάλι οδηγούσε τον ελληνικό στρατό με τους άντρες παραταγμένους ανά δύο, και άλλοτε προχωρούσε άλλοτε στεκόταν. Όσο διάστημα σταματούσε ο προπομπός του στρατεύματος, άλλο τόσο χρόνο αναγκαζόταν και ολόκληρο το στράτευμα να σταματάει. Αυτό συνετέλεσε ώστε και στους δύο τους Έλληνες να φανεί ο στρατός πολυάριθμος και ο Πέρσης να μείνει έκπληκτος όσο τους παρατηρούσε. Από εκεί προχώρησαν διαμέσου της Μηδίας και, αφού διήνυσαν έξι σταθμούς μέσα σε έρημη περιοχή, τριάντα παρασάγγες, έφτασαν στα χωριά της Παρυσάτιδας, μητέρας του Κύρου και του βασιλιά. Αυτά ο Τισσαφέρνης, από περιφρόνηση για τον Κύρο, επέτρεψε στους Έλληνες να τα λεηλατήσουν χωρίς να υποδουλώσουν όμως τους κατοίκους. Εκεί υπήρχε άφθονο σιτάρι και πρόβατα και άλλα χρήσιμα πράγματα.

Αρχαίο κείμενο**3, 1, 26-29**

Ο μὲν ταύτ' ἔλεξεν, οἱ δὲ ἀρχηγοὶ ἀκούσαντες ηγεῖσθαι ἐκέλευον πάντες, πλὴν Ἀπολλωνίδης τὴν βοιωτιάζων τῆ φωνῆ· οὗτος δ' εἶπεν ὅτι φλυαροίη ὅστις λέγει ἄλλως πῶς σωτηρίας ἀν τύχειν ἢ βασιλέα πείσας, εἰ δύνατο, καὶ ἄμα ἤρχετο λέγειν τὰς ἀπορίας. Ὁ μὲντοι Ξενοφῶν μεταξύ υπολαβῶν ἔλεξε ὧδε. Ὡ θαυμασιώτατε ἄνθρωπε, σύγε οὐδέ ὁρῶν γινώσκεις οὐδέ ἀκούων μέμνησαι. Ἐν ταυτῷ γε μὲντοι ἦσθα τούτοις ὅτε βασιλεὺς, ἐπεὶ Κύρος ἀπέθανε, μέγα φρονήσας ἐπὶ τούτῳ πέμπων ἐκέλευε παραδιδόναι τὰ ὄπλα. Ἐπεὶ δὲ ἡμεῖς οὐ παραδόντες, ἀλλ' ἐξοπλισάμενοι ἐλθόντες παρεσκηγήσαμεν αὐτῷ τι οὐκ ἐποίησε πρέσβεις πέμπων καὶ σπονδάς αἰτῶν καὶ παρέχων τὰ ἐπιτήδεια, ἔστε σπονδῶν ἔτυχεν; Ἐπεὶ δ' αὖ οἱ στρατηγοὶ καὶ λοχαγοί, ὡσπερ δη σὺ κελεύεις, εἰς λόγους αὐτοῖς ἀνευ ὀπλῶν ἦλθον πιστεύσαντες τὰς σπονδαίς, οὐ νυν ἐκεῖνοι παιόμενοι, κεντούμενοι, υβριζόμενοι οὐδέ ἀποθανεῖν οἱ τλήμονες δύνανται καὶ μάλ' οἶμαι ἐρώντες τούτου; Ἄ σὺ πάντα εἰδῶς τοὺς μὲν ἀμύνασθαι κελεύοντας φλυαρεῖν φησὶ, πείθειν δὲ πάλιν κελεύεις ἰόντας;

Μετάφραση

Αυτά είπε ο Ξενοφών. Οι λοχαγοί, αφού τον άκουσαν, αποφάσισαν ομόφωνα να αναλάβει αυτός την αρχηγία. Αντίρρηση πρόβαλε μόνον κάποιος Απολλωνίδης, ο οποίος, μιλώντας με βοιωτική διάλεκτο, είπε: «Θα ήταν ανόητος όποιος θα τολμούσε να προτείνει τη σωτηρία μας με τρόπο διαφορετικό από τον εξευμενισμό του βασιλιά». Και ταυτόχρονα άρχισε να απαριθμεί τις δυσκολίες που επρόκειτο να συναντήσουν οι Έλληνες. Ο Ξενοφών όμως τον διέκοψε στη μέση της ομιλίας του και του απάντησε ως εξής: «Παράξενε άνθρωπε, ούτε καταλαβαίνεις όσα βλέπεις ούτε θυμάσαι όσα ακούς. Ωστόσο, ήσουν και εσύ μαζί τους, όταν ο βασιλιάς μετά το θάνατο του Κύρου, υπερηφανευόμενος για το κατόρθωμά του, μας πρόσταξε με απεσταλμένους να παραδώσουμε τα όπλα. Κι όταν εμείς όχι μόνο δεν παραδώσαμε τα όπλα, αλλά εξοπλιστήκαμε και πήγαμε να στρατοπεδεύσουμε κοντά του, τι δεν μηχανεύτηκε τότε, στέλνοντας πρέσβεις και ζητώντας να συναφθεί συνθήκη και προσφέροντας τα αναγκαία για τη διατροφή μας, μέχρις ότου τελικά κατάφερε να συναφθεί η συνθήκη; Όταν λοιπόν οι στρατηγοί και οι λοχαγοί, έχοντας εμπιστοσύνη στις συνθήκες, όπως εσύ τώρα συμβουλεύεις να κάνουμε, ήρθαν άοπλοι στις σκηνές για να συζητήσουν, μήπως για σένα έπαψαν να είναι οι ίδιοι που χτυπήθηκαν, βασανίστηκαν, εξυβρίστηκαν, χωρίς οι δύστυχοι να έχουν τα μέσα ούτε να αυτοκτονήσουν, αν και πολύ το ήθελαν; Αν και όλα αυτά τα γνωρίζεις πολύ καλά, ωστόσο υποστηρίζεις ότι λένε ανοησίες όσοι προτείνουν να υπερασπίσουμε τον εαυτό μας και μας συμβουλεύεις να πάμε στο βασιλιά και να προσπαθήσουμε να καταπραΰνουμε την οργή του με παρακλήσεις;

Αρχαίο κείμενο**4, 6, 1-4**

Ἐπεὶ δ' ἡμέρα ἦν ὄγδοη, τὸν μὲν ηγεμόνα παραδίδωσι Χειρίσοφω, τοὺς δὲ οἰκέτας καταλείπει τῷ κωμάρχῳ, πλὴν τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀρτί ηβάσκοντος· τούτον δὲ Πλησθένει Ἀμφιπολίτη δίδωσι φυλάτειν, ὡπῶς εἰ καλῶς ηγήσοιτο, ἔχων καὶ τούτον ἀπίοι. Καὶ εἰς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ εἰσεφόρησαν ὡς ἐδύναντο πλείστα, καὶ ἀναζεύξαντες ἐπορεύοντο· ηγεῖτο δὲ αὐτοῖς ὁ κῶμαρχος λελυμένος διὰ χιόνος καὶ ἤδη τε ἦν ἐν τῷ τρίτῳ σταθμῷ, καὶ Χειρίσοφος αὐτῷ ἐχαλεπάνθη ὅτι οὐκ εἰς κῶμας ἤγαγεν. Ὁ δ' ἔλεγεν ὅτι οὐκ εἶεν ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ. Ὁ δὲ Χειρίσοφος αὐτὸν ἐπαισεν, ἔδησε δ'

ου. Εκ δε τούτου εκείνος της νυκτός αποδράς ώιχέτο καταλιπών τον υιόν. Τούτο γε δη Χειρισόφωι και Ξενοφώντι μόνον διάφορον εν τη πορείαι εγένετο, η του ηγεμόνος κάκωσις και αμέλεια. Πλεισθένης δε ηράσθη του παιδός και οίκαδε κομίσας πιστοτάτωι εχρήτο.

Μετάφραση

Την όγδοη μέρα μετά τον καταυλισμό τους στα χωριά, ο Ξενοφών παρέδωσε τον κώμαρχο στο Χειρισόφο για οδηγό· τους συγγενείς του οδηγού τους άφησε ελεύθερους, εκτός από το γιο του, που μόλις είχε μπει στην εφηβεία. Αυτόν τον παρέδωσε στη φύλαξη του Πλεισθένη του Αμφιπολίτη, με την εντολή, αν ο πατέρας του εκτελούσε τίμια τα καθήκοντα του οδηγού, να πάρει κι αυτόν και να πάνε στο χωριό του. Μετέφεραν ακόμα στο σπίτι του οδηγού όσα τρόφιμα μπορούσαν, για να αντικαταστήσουν όσα είχαν καταναλώσει. Μετά από αυτό έξεψαν ξανά τα ζώα και συνέχισαν την πορεία τους. Μπροστά βάδιζε ο κώμαρχος, πάνω στο χιόνι με τα χέρια λυμένα. Και βρίσκονταν ήδη στον τρίτο σταθμό, όταν ο Χειρισόφος θύμωσε τόσο πολύ εναντίον του, επειδή δεν τους οδηγούσε σε χωριά. Εκείνος δικαιολογήθηκε ότι δεν υπήρχαν χωριά στην περιοχή εκείνη. Τότε ο Χειρισόφος τον χτύπησε, αλλά δεν τον έδεσε. Μετά απ' αυτό το επεισόδιο, μόλις ο άνθρωπος βρήκε ευκαιρία, δραπέτευσε εγκαταλείποντας το γιο του. Το περιστατικό αυτό, δηλαδή η κακομεταχείριση του οδηγού και η δραπέτευσή του, υπήρξε η μοναδική αιτία δημιουργίας δυσαρέσκειας ανάμεσα στον Ξενοφώντα και το Χειρισόφο, σε όλο το διάστημα της πορείας. Ο Πλεισθένης εξάλλου αγάπησε το γιο (του κωμάρχου) και φέρνοντας τον στο σπίτι του τον μεταχειριζόταν ως πιστό του άνθρωπο.

Αρχαίο κείμενο

5, 3, 5-6

Ξενοφών ουν το μεν του Απόλλωνος ανάθημα ποιησάμενος ανατίθησιν εις τον εν Δελφοίς των Αθηναίων θησαυρόν και επέγραψε το τε αυτού όνομα και το Προξένου, ος συν Κλεάρχωι απέθανεν? ξένος γαρ ην αυτού. Το δε της Αρτέμιδος της Εφέσιας, ότ' απήιει συν Αγησιλάωι εκ της Ασίας την εις Βοιωτούς οδόν, καταλείπει παρά Μεγαβύζωι τωι της Αρτέμιδος νεωκόρωι, ότι αυτός κινδυνεύσων εδόκει ιέναι, και απέστειλεν, ην μεν αυτός σωθήι, αυτώι αποδούναι? ην δε τι πάθηι, αναθείναι ποιησάμενον τη Αρτέμιδι ο τι οίοιτο χαριείσθαι τη θεώι.

Μετάφραση

Το τμήμα των χρημάτων που προοριζόταν για το θεό Απόλλωνα, ο Ξενοφών, αφού διέταξε να το μετατρέψουν σε αφιέρωμα, το ανάθεσε στο θησαυρό των Αθηναίων στους Δελφούς, βάζοντας πάνω του επιγραφή με το όνομά του και το όνομα του Πρόξενου, που είχε φονευθεί μαζί με τον Κλέαρχο? γιατί ήταν φίλος του από φιλοξενία. Το προοριζόμενο από την Εφεσία Άρτεμη μέρος, το παρέδωσε στο νεωκόρο της θεάς Μεγάβυζο, όταν ερχόταν από την Ασία μαζί με τον Αγησίλαο πηγαίνοντας προς τη Βοιωτία, επειδή νόμιζε ότι στο μέρος που πήγαινε θα κινδύνευε, και του παρήγγειλε, αν διασωθεί και γυρίσει, να του το επιστρέψει, αν όμως πεθάνει, να το αφιερώσει στην Άρτεμη, αφού το μετατρέψει στο είδος του αφιερώματος που νόμιζε ότι θα ευχαριστήσει τη θεά.

Αρχαίο κείμενο

6, 5, 1-3

Την μεν νύκτα ούτω διήγαγον? άμα δε τη ημέραι οι στρατηγοί εις το ερυμόν χωρίον ηγούντο? οι δε είποντο αναλαβόντες τα όπλα και τα σκεύη. Πρίν δε αρίστου ώραν είναι απετάφρευον ηι η είσοδος ην εις το χωρίον, και απεσταύρωσαν άπαν, καταλιπόντες τρεις πύλας. Και πλοίον εξ Ηρακλείας ήκεν άλφιτα άγον και ιερεία και οίνον. Πρωι δ' αναστάς Ξενοφών εθύετο επ' εξόδωι, και γίγγεται τα ιερά επί του πρώτου ιερείου. Και ήδη τέλος εχόντων των ιερών οράι αιετόν αίσιον ο μάντις Αρηξίων Παρράσσιος, και ηγήσθαι κελεύει τον Ξενοφώντα.

Μετάφραση

Έτσι πέρασαν όλη τη νύχτα. Όταν όμως ξημέρωσε, οι στρατηγοί οδήγησαν το στρατό στην οχυρή τοποθεσία (που είχε προτείνει ο Ξενοφών να αφήσουν τις αποσκευές τους). Και οι στρατιώτες ακολουθούσαν με τα όπλα και τις αποσκευές τους. Πριν από το πρόγευμα όμως απέκλεισαν όλο το προς την είσοδο μέρος της εν λόγω τοποθεσίας, με χαρακώματα και

χαντάκια, αφήνοντας μόνο τρεις πύλες. Εκείνη μάλιστα τη στιγμή έφτασε από την Ηράκλεια ένα πλοίο που μετέφερε κριθίνο αλεύρι και ζώα προοριζόμενα για τις θυσίες, καθώς και κρασί. Μόλις σηκώθηκε το άλλο πρωί ο Ξενοφών ρώτησε πάλι τους θεούς με θυσίες, σχετικά με τη μελετώμενη έξοδο για τον επισιτισμό του στρατού. Από το πρώτο σφάγιο κιάλας τα σπλάχνα έδειξαν σημάδια ευνοϊκά. Ταυτόχρονα ο μάντης Αρηξίων ο Παρράσιος, αμέσως μόλις ολοκληρώθηκε η σπλαγχνοσκόπηση, είδε πάνω στα δεξιά να πετάει αετός και αμέσως παρακίνησε τον Ξενοφώντα να τεθεί επικεφαλής του στρατεύματος.

Αρχαίο κείμενο

7, 8, 26

Αριθμός συμπάσης της οδού της αναβάσεως και καταβάσεως σταθμοί διακόσιοι δεκαπέντε, παρασάγγα χίλιοι εκατόν πενήκοντα, στάδια τρισμύρια τετρακισχίλια διακόσια πενήκοντα πέντε. Χρόνου πλήθος της αναβάσεως και καταβάσεως ενιαυτός και τρεις μήνες.

Μετάφραση

Και η έκταση όλης της απόστασης που διανύθηκε στην ανάβαση και κατάβαση είναι: διακόσιοι δεκαπέντε σταθμοί, χίλιες εκατόν πενήντα παρασάγγες, τριάντα τέσσερις χιλιάδες διακόσια πενήντα πέντε στάδια. Το χρονικό διάστημα που απαιτήθηκε για την ανάβαση και κατάβαση είναι ένας χρόνος και τρεις μήνες.

(Μετάφραση: Φιλολογική Ομάδα Κάκτου).

Ελληνικά

Πρόκειται για το κύριο ιστορικό έργο του Ξενοφώντα. Διηγείται σε επτά βιβλία την ελληνική ιστορία από το 411 π.Χ. (όπου διακόπτεται η αφήγηση του Θουκυδίδη) έως το 362 π.Χ. (μέχρι τη μάχη της Μαντινείας και το θάνατο του Ελαμειώνδα). Πιθανόν να ήταν ο προσωπικός θαυμασμός του προς το Θουκυδίδη που τον οδήγησε να ολοκληρώσει το ημιτελές έργο του τελευταίου, που επίσης προερχόταν από το ίδιο κοινωνικό υπόβαθρο, τους ιθύνοντες συντηρητικούς κύκλους της Αθήνας. Η ιστορία όμως της περιόδου 411-403 π.Χ. που έκλεινε με το τέλος του Πελοποννησιακού Πολέμου την ιστορία του Θουκυδίδη ήταν ένα συνονθύλευμα βασισμένο σε προσωπικές εμπειρίες, ελλειμματικό ως προς την κριτική τους ανάλυση, που δεν άντεχε τη σύγκριση με το έργο του Θουκυδίδη. Περιγράφει τα γεγονότα της τελευταίας φάσης του Πελοποννησιακού Πολέμου από το 411 π.Χ. μέχρι το τέλος του πολέμου, το 404 π.Χ., με την αιτωπική ήττα της Αθήνας και την άνευ όρων παράδοσή της. Τέτοιου είδους έργο δεν γράφτηκε μονομιάς, και επειδή οι ενδείξεις για μια τμηματική δημιουργία είναι αρκετές, προσπάθησαν να δώσουν διάφορες ερμηνείες. Το έργο αρχίζει χωρίς πρόλογο, με ένα μετά δε ταύτα, σε μια προσπάθεια να συνδεθεί άμεσα με το Θουκυδίδη. Η συναρμογή δεν είναι τέλεια. Αυτό οδήγησε κάποιους μελετητές στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για επιτομή της συγγραφής του ιστορικού, ενώ άλλοι υπέθεσαν ότι, επειδή το έγραψε σε προχωρημένη ηλικία, δεν κατόρθωσε να το επεξεργαστεί. Σύμφωνα με τη σύνδεση που επιδίωξε, διατήρησε και την κατανομή της ύλης με χρονολογική αρχή και με μια όσο το δυνατόν απρόσωπη έκθεση γεγονότων. Τα στοιχεία αυτά ισχύουν μέχρι το 2, 3, 9, το τέλος του Πελοποννησιακού Πολέμου, δηλαδή μέχρι το σημείο στο οποίο η συμπλήρωση του Θουκυδίδη έβρισκε τη φυσική της κατάληξη. Στο δεύτερο βιβλίο και ως την αρχή του πέμπτου ο Ξενοφώντας εξιστορεί παραστατικά την κατάληψη της εξουσίας από τους Τριάκοντα τυράννους, την αποκατάσταση της δημοκρατίας το 403 π.Χ. με το Θρασύβουλο και τους υπόλοιπους δημοκρατικούς, και το τέλος των Τριάκοντα τυράννων, τις στενές σχέσεις της Σπάρτης με τους Πέρσες, τις συχνές μεταπηδήσεις πολλών ελληνικών πόλεων σε διάφορες συμμαχίες και τις συγκρούσεις που προέκυπταν από αυτή την τακτική, και τέλος την αναγκαστική αποδοχή της επαίσχυντης *Ανταλκιδείου ειρήνης* το 386 π.Χ. Με τους όρους της οι ελληνικές πόλεις αναγκάστηκαν να αναγνωρίσουν την επικυριαρχία του βασιλιά της Περσίας στις μικρασιατικές πόλεις και στα νησιά, και στη Σπάρτη το δικαίωμα να επιβλέπει την τήρηση των όρων της συνθήκης, όπως το επέβαλαν οι Πέρσες αναβαθμίζοντας έτσι το ρόλο της. Στη συνέχεια, από το μέσο του πέμπτου βιβλίου ως το μέσο του έβδομου, ο Ξενοφώντας καταγράφει τη βαθμιαία άνοδο της Θήβας, την κατάληψη της ακρόπολης της από τους Σπαρτιάτες το 382 π.Χ., τις συγκρούσεις Θηβαίων-

Σπαρτιατών έως τη μάχη της Μαντινείας το 362 π.Χ., στην οποία συγκρούστηκαν όλες οι σημαντικές ελληνικές πόλεις με αμφίρροπο όμως αποτέλεσμα. Με τη μάχη της Μαντινείας ουσιαστικά ο Ξενοφώντας επισημαίνει την οριστική αποδυνάμωση όλων των ελληνικών πόλεων-κρατών, ακόμα και των πιο κραταιών (Αθήνας, Σπάρτης, Θήβας), που ουσιαστικά σηματοδοτούσε το τέλος του αρχαίου κόσμου. Ότι δεν είχαν πετύχει οι Πέρσες στα πεδία των μαχών με τους Έλληνες το πέτυχαν με το χρήμα και τον εκμαυλισμό των πολιτικών της Αθήνας, της Σπάρτης και της Θήβας. Την κυριαρχία των Τριάκοντα τη διηγείται με αρκετή συνοχή, στην πορεία όμως εμφανίζονται σημαντικές αποκλίσεις από τα πρώτα κεφάλαια του έργου: Τα χρονολογικά στοιχεία παραμελούνται, η κατανομή της ύλης είναι άνιση και το προσωπικό στοιχείο γίνεται εντονότερο. Στο δεύτερο μέρος ο Ξενοφώντας δούλεψε ακόμα μερικά χρόνια ύστερα από τη μάχη της Μαντινείας (362 π.Χ.), στοιχείο που φαίνεται από το χωρίο με το θάνατο του Αλέξανδρου των Φερών. Ασφαλώς πρέπει να τοποθετήσουμε νωρίτερα το μέρος που συνάπτεται άμεσα με το Θουκυδίδη, δεν είναι όμως βέβαιο πόσο απέχει χρονικά. Ο Ξενοφώντας με την τόσο στενή προσέγγιση του Θουκυδίδη μέσα από τη θεματική του έργου του, μπήκε ακόμα πιο σταθερά στη σκιά του τελευταίου. Στη διατριβή του Breitenbach για μια δίκαιη αξιολόγηση του Ξενοφώντα ως ιστοριογράφου, πρώτη έρχεται η διαπίστωση ότι ο παλιός στρατιώτης έδειχνε ζωηρή κατανόηση για όλα τα στρατιωτικά θέματα και αυτό ωφέλησε το έργο του. Επίσης πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι εμφανίζει τις ηγετικές προσωπικότητες έντονα στο προσκήνιο και πολλές φορές τις σκιαγραφεί πολύ αποτελεσματικά. Από αυτή την άποψη, είναι πολύ αξιοπρόσεκτη η προσπάθεια να χαρακτηρίσει τον Αλκιβιάδη από δύο διαφορετικές πλευρές (1, 4.13). Ο Ξενοφώντας αποδεικνύεται πρόδρομος της ελληνικής ιστοριογραφίας με τη διάπλαση εντυπωσιακών μεμονωμένων σκηνών, για να αναφέρουμε μόνο την επίσημη είσοδο του Αλκιβιάδη, το θάνατο του Θηραμένη ή την επιστροφή των εξόριστων Θηβαίων. Ξέρει επίσης να παρουσιάζει διακριτικά κάποια πρόσωπα, όπως, για παράδειγμα, όταν διηγείται πώς ο ανατολίτης Φαρνάβαζος ντρέπεται μπροστά στους Σπαρτιάτες για τα χαλιά που έφερε μαζί του και κάθεται σαν κι αυτούς στο γρασίδι. Όμως οι εκτιμήσεις γύρω από τις δυνατότητες του Ξενοφώντα δεν πρέπει να μας οδηγήσουν στην υπερτίμησή του ούτε στην άρση της απόστασης που τον χωρίζει από το Θουκυδίδη. Ασφαλώς τα *Ελληνικά* είναι γραμμένα κάτω από το πρίσμα που προβάλλει στο ενδιαμέσο προοίμιο 5, 4, 1: Την ανύψωση της Σπάρτης στην ηγετική θέση της Ελλάδας την ακολούθησε αναγκαστικά η παρακμή αυτής της δύναμης, στοιχείο που σύμφωνα με την αρχαιοελληνική ευσέβεια ανάγεται στην οργή των θεών. Οι Σπαρτιάτες είχαν παραβεί τον όρκο τους να αφήσουν στις ελληνικές πόλεις την αυτονομία τους. Γενικά στην πρόνοια των θεών απέδιδε έναν αυξανόμενη σημασίας ρόλο στον καθορισμό της πορείας των γεγονότων. Ο Ξενοφώντας, αν και δίνει μια σειρά από αίτια, μένει πάντα στην επιφάνεια σε αντίθεση με τον τρόπο αιτιολόγησης του Θουκυδίδη που πάντα αναζητεί τις δυνάμεις που καθορίζουν την ιστορία. Επίσης έχει άφθονες αγορεύσεις και δείχνει ικανότητα στο χαρακτηρισμό των ομιλητών, αλλά δεν κατορθώνει όπως ο Θουκυδίδης να δια φωτίσει με αυτές το παιχνίδι των δυνάμεων ως τα πιο μύχια βάθη του. Τέλος, και στην επεξεργασία και την κατανομή της ύλης φαίνονται τα όριά του. Γεγονότα σημαντικά, όπως η ναυμαχία της Κνίδου, η δεύτερη ναυτική συμμαχία κ.λπ., ούτε καν τα αναφέρει, ενώ για δευτερεύοντα γεγονότα γίνεται συχνά διεξοδικός.

Ανθολόγηση

Αρχαίο κείμενο

1, 1-3

Μετά δε ταύτα ου πολλαίς ημέραις ύστερον ήλθεν εξ Αθηνών Θυμοχάρης έχων ναυς ολίγας· και ευθύς εναυμάχησαν αύθις Λακεδαιμόνιοι και Αθηναίοι, ενίκησαν δε Λακεδαιμόνιοι ηγουμένου Αγησανδρίδου. Μετ' ολίγον δε τούτων, Δωριεύς ο Διαγόρου εκ Ρόδου εις Ελλήσποντον εισέπλει αρχομένου χειμώνος τέτταρσι και δέκα ναυσίν άμα ημέραι. Κατιδών δε ο των Αθηναίων ημεροσκόπος εσήμηνε τοις στρατηγούσι· οι δε ανηγάγοντο επ' αυτόν είκοσι ναυσίν, ας ο Δωριεύς φυγών προς την γην ανεβίβαζε τας αυτού τριήρεις, ως ήνοιγε, περί το Ροίτειον. Εγγύς δε γενομένων των Αθηναίων εμάχοντο από τε των νεών και της γης μέχρι οι Αθηναίοι απέπλευσαν εις Μάδυτον προς το άλλο στρατόπεδον ουδέν πράξαντες.

Μετάφραση

Μετά από αυτά, ύστερα από λίγες μέρες, ήρθε ο Ουμοχάρης από την Αθήνα με λίγα πλοία και αμέσως συγκρούστηκαν με ναυμαχία οι Λακεδαιμόνιοι και οι Αθηναίοι, αλλά επικράτησαν οι Λακεδαιμόνιοι με ναύαρχο τον Αγησανδρίδη. Μετά από λίγο καιρό κατέπλευσε στον Ελλήσποντο χαράματα από την Ρόδο ο Δωριέας, ο γιος του Διαγόρα, με δεκατέσσερα πλοία στην αρχή του χειμώνα. Όταν τα είδε ο φύλακας σκοπός των Αθηναίων, αμέσως το ανέφερε στους στρατηγούς. Κι αυτοί αμέσως ξανοίχτηκαν στο πέλαγος εναντίον του με είκοσι τριήρεις, που ο Δωριέας απέφυγε και έσυρε στη στεριά τα δικά του καράβια κοντά στο Ρήτειο, ενώ μόλις είχε ξανοιχθεί στη θάλασσα. Κι όταν τους πλησίασαν οι Αθηναίοι, τους πολέμουςαν και κάτω από τα πλοία και από την παραλία, μέχρι που οι Αθηναίοι απέπλευσαν άπραχτοι προς το άλλο τους στρατόπεδο στη Μάδυτο.

Αρχαίο κείμενο**2, 3, 17-18**

Επει δε αποθνησκόντων πολλών και αδίκως, πολλοί δήλοι ήσαν συνιστάμενοί τε και θαυμάζοντες, τι έσοιτο η πολιτεία, πάλιν έλεγεν ο Θηραμένης, ότι, ει μη τις κοινωνούς ικανούς λήψοιτο των πραγμάτων, αδύνατον έσοιτο την ολιγαρχίαν διαμένειν. Εκ τούτου μέντοι Κριτίας και οι άλλοι τριάκοντα, ήδη φοβούμενοι, και ουχ ήκιστα τον Θηραμένην, μη συρρυσείησαν προς αυτόν οι πολίται, καταλέγουσι τρισχιλίους τους μεθέξοντας δη των πραγμάτων.

Μετάφραση

Επειδή, καθώς πλήθαιναν οι άδικες εκτελέσεις, έγινε φανερό ότι πολλοί άρχισαν να συνεννοούνται αναμεταξύ τους και να αναρωτιούνται πού πηγαίνει το καθεστώς, ο Θηραμένης είπε ξανά ότι θα ήταν αδύνατο να διατηρήσουν την ολιγαρχία, αν δεν μοιράζονταν την εξουσία με αρκετούς άλλους. Τότε ο Κριτίας κι οι άλλοι από τους Τριάντα, επειδή άρχισαν να φοβούνται, κυρίως τον ίδιο το Θηραμένη, μην τυχόν συσπειρωθούν τριγύρω του οι πολίτες, στρατολόγησαν τρεις χιλιάδες Αθηναίους, που θα μετείχαν στην άσκηση της εξουσίας.

Αρχαίο κείμενο**3, 3, 4, 5**

Ούπω δ' ενιαυτόν όντος εν την βασιλείαι Αγησίλαου, θύοντος αυτού των τεταγμένων τινά θυσιών υπέρ της πόλεως είπεν ο μάντις, ότι επιβουλήν τινα των δεινοτάτων φαίνειεν οι θεοί. Επει δε πάλιν έθυεν, έτι δεινότερα έφη τα ιερά φαίνεσθαι. Το τρίτον δε θύοντος, είπεν· «Ω Αγησίλαε, ώσπερ ει εν αυτοίς είημεν τοις πολεμίσις, ούτω μοι σημαίνεται». Εκ δε τούτου θύοντες και τοις αποτροπαίοις και τοις σωτήρησι, και μόλις καλιερήσαντες, επαύσαντο. Ληγούσης δε της θυσίας εντός πένθ' ημερών καταγορεύει τις προς τους εφόρους επιβουλήν και τον αρχηγόν του πράγματος Κινάδωνα.

Μετάφραση

Ενώ δεν είχε κλείσει ακόμα ένα χρόνο στη βασιλεία, ο Αγησίλαος, την ώρα που έκανε μian από τις καθιερωμένες θυσίες για την πόλη, ο μάντις του είπε ότι οι θεοί τού αποκαλύπτουν μια από τις πιο τρομακτικές συνωμοσίες. Αφού ξανάκανε θυσία, είπε πάλι ότι τα σημάδια ήταν ακόμη φοβερότερα. Στην τρίτη θυσία είπε: «Αγησίλαε, σα να βρισκόμαστε στο κέντρο των εχθρών, έτσι μας το δηλώνουν οι θυσίες». Τότε, έκαναν θυσίες στους αποτροπαίους θεούς και στους σωτήρες και, αφού πέτυχαν ευνοϊκούς οιωνούς, σταμάτησαν. Πριν περάσουν πέντε μέρες από το τέλος της θυσίας, καταγγέλλει κάποιος στους εφόρους μια συνωμοσία και τον αρχηγό της Κινάδωνα.

Αρχαίο κείμενο**4, 4, 8**

Τούτους αυ τοιαύτα λέγων έσχε του εκπεπλήχθαι. Ο δε Φαρνάβαζος, επει ήυρε την τε Άβυδον και τον Σησιτόν ούτως έχοντα, προηγόρευεν αυτοίς, ως, ει μη εκπέμψοιεν τους Λακεδαιμονίους, πόλεμον εξοίσει προς αυτούς. Επει δε ουκ επείθοντο, Κόνωνι μεν προσέταξε καλύειν αυτούς την θάλατταν πλειν, αυτός δε εδήιου την των Αβυδηγών χώραν. Επει δε ουδέν επέραινε προς το καταστρέφεσθαι, αυτός μεν επ' οίκου απήλθε, τον δε Κόνωνα εκέλευεν ευτρεπίζεσθαι τας καθ'

Ελλήσποντον πόλεις, όπως ει το έαρ ότι πλείστον ναυτικόν αθροισθείη. Οργιζόμενος γαρ τοις Λακεδαιμονίοις, ανθ' ων επεπόνθει, περί παντός εποιείτο ελθείν τε εις την χώραν αυτών και τιμωρήσασθαι ο τι δύναιτο.

Μετάφραση

Με τέτοια λόγια λοιπόν αυτός αναπτέρωσε το ηθικό τους. Ο Φαρνάβαζος πάλι, όταν διαπίστωσε ότι η Άβυδος και η Σηστός είχαν αυτές τις διαθέσεις, τους προειδοποίησε ότι, αν δε διώξουν τους Λακεδαιμόνιους, θα κηρύξει τον πόλεμο εναντίον τους. Επειδή όμως αυτοί δεν υπάκουσαν, έδωσε εντολή στον Κόνωνα να εμποδίσει αυτούς να πλέουν στη θάλασσα κι αυτός λεηλατούσε την ύπαιθρο των Αβυδηνών. Και επειδή δεν ολοκλήρωσε την καταστροφή, ο ίδιος επέστρεψε στην πατρίδα του και στον Κόνωνα ανέθεσε να μεριμνήσει για τις πόλεις του Ελλήσποντου να έχουν συγκεντρώσει την άνοιξη όσο το δυνατόν περισσότερο ναυτικό. Γιατί, οργισμένος εναντίον των Λακεδαιμονίων για όσα είχε πάθει το ήθελε πάρα πολύ να εκστρατεύσει εναντίον της χώρας τους και να τους τιμωρήσει όσο μπορούσε περισσότερο.

Αρχαίο κείμενο

5, 4, 1

Πολλά μεν ουν αν τις έχοι και άλλα λέγειν και ελληνικά και βαρβαρικά, ως θεοί ούτε των ασεβούντων ούτε των ανόσια ποιούντων αμελούσι· νυν γε μην λέξω τα προκείμενα. Λακεδαιμόνιοι τε γαρ οι ομόσαντες αυτονόμους εάσειν τας πόλεις την εν Θήβαις ακρόπολιν κατασχόντες υπ' αυτών μόνων των αδικηθέντων εκολάσθησαν πρώτον ουδ' υφ' ενός των πώποτε ανθρώπων κρατηθέντες, τους τε των πολιτών εισαγάγοντας εις την ακρόπολιν αυτούς και βουληθέντας Λακεδαιμονίοις δουλεύειν την πόλιν, ώστε αυτοί τυραννείν, την τούτων αρχήν επτά μόνον των φυγόντων ήρκεσαν καταλύσαι. Ως δε τούτ' εγένετο διηγήσομαι.

Μετάφραση

Πολλά λοιπόν παραδείγματα θα μπορούσε να αναφέρει κανείς, ελληνικά και βαρβαρικά, ότι οι θεοί δε μένουν αδιάφοροι ούτε απέναντι των ασεβών ανθρώπων ούτε απέναντι αυτών που διαπράττουν αδικίες. Τώρα θα αναφέρω μόνο τα προκείμενα. Οι Λακεδαιμόνιοι λοιπόν που ορκίστηκαν να αφήσουν τις πόλεις ανεξάρτητες, αφού κατέλαβαν την ακρόπολη της Θήβας, τιμωρήθηκαν αρχικά από τους ίδιους που αδικήθηκαν, ενώ ποτέ μέχρι τότε δεν είχαν ηττηθεί από κανένα άνθρωπο και αυτούς από τους συμπολίτες τους που έμπασαν μέσα στην ακρόπολη τους Λακεδαιμόνιους και θέλησαν να υποταχθεί η πόλη σ' αυτούς, ώστε να ασκούν εκείνοι την τυραννική τους εξουσία. Με ποιον τρόπο έγινε αυτό θα το αφηγηθώ στη συνέχεια.

(Μεταφράσεις: Γεώργιος Ράπτης)

Κύρου Παιδεία

Το συγκεκριμένο έργο δύσκολα χαρακτηρίζεται ως ιστορικό. Περιέχει όλο το βίο και τις πράξεις του Κύρου του Πρεσβύτερου, του ιδρυτή της περσικής μοναρχίας (600-530; π.Χ.). Αποτελείται από οκτώ βιβλία και συμβαίνει και σε αυτό ό,τι και στην *Ανάβαση*: Αφιερώνει για την εκπαίδευσή του μόνο ένα μέρος του πρώτου βιβλίου. Προφανώς το θεωρούσε πολύ σπουδαίο για να δώσει τον τίτλο στο σύνολο και αυτό φανερώνει την αισιοδοξία που επικρατούσε γύρω από την παιδαγωγική που την είχε θεμελιώσει η σοφιστική. Οπωσδήποτε ο Ξενοφώντας αυτή την αξιολόγηση της αγωγής τη συνδέει με την αρχαία αριστοκρατική αντίληψη σε ένα συνδυασμό που και αλλού δεν είναι σπάνιος: το 1, 1, 6 λέει ότι η καταγωγή και τα φυσικά προσόντα μαζί με την παιδεία είναι τα αίτια που επέτρεψαν στον ήρωά του να γνωρίσει αυτό το μεγαλείο. Ο Ξενοφώντας, θέλοντας να δώσει τον ιδανικό τύπο αγαθού ηγεμόνα, αλλοιώνει τα ιστορικά γεγονότα. Έτσι, ενώ ο Κύρος σκοτώθηκε στη μάχη των Μασσαγετών, σύμφωνα με τον Ξενοφώντα έχει έναν ήσυχο θάνατο, στο κρεβάτι του, αφού πρώτα προσφέρει θυσίες στους θεούς, αποχαιρετά παιδιά και φίλους με ένα μακρύ λόγο και αναπτύσσει το θέμα της αθανασίας της ψυχής προσεγγίζοντάς το από τη φιλοσοφική του πλευρά – η οποία θυμίζει αυτή του Πλάτωνα, όπως συναντάται στο έργο του *Φαίδων* (Η 7, 20). Έτσι, φωτίζοντας από όλες τις πλευρές τον Κύρο, καταλήγει σε μια περιγραφή ιδανικού βασιλιά. Το πρώιμο αυτό ιστορικό μυθιστόρημα τοποθετείται χρονικά κοντά στα έργα

Αγησίλαος και Λακεδαιμονίων Πολιτεία και μαζί με αυτά ανήκει στην πνευματική προπαρασκευή της μοναρχίας, που η μεγάλη της ώρα επρόκειτο να σημάνει με την Ελληνιστική εποχή.

Στο έργο, που διανθίζεται από ηθικοπλαστικούς διαλόγους και επεισόδια, ξεχωρίζουν η περιγραφή της παιδικής ηλικίας του Κύρου και το επεισόδιο με την ευγενική μορφή της ωραίας Πάνθειας, η οποία αποχαιρετά τον άντρα της Αβραδάτη, που πηγαίνει στον πόλεμο, και όταν αυτός σκοτώνεται, αυτή αυτοκτονεί πάνω από το πτώμα του. Κι αυτό το έργο τελειώνει όπως και η Λακεδαιμονίων Πολιτεία, με τη θολή ματιά προς την κατάπτωση και το μαρασμό. Η επίδραση του έργου Κύρου Παιδεία ήταν μεγαλύτερη από τη λογοτεχνική της αξία.

Οι πρακτικές και στρατιωτικές αρετές που περιλαμβάνονται στο σύγγραμμα εκτιμήθηκαν ιδιαίτερα από επιφανείς Ρωμαίους όπως ο Σκιπίων ο Αφρικανός και ο Κικέρωνας.

Ανθολόγηση

Αρχαίο κείμενο

A, 2, 5-7

Α δ' εκάστη ηλικία προστέτακται ποιείν διηγησόμεθα, ως μάλλον δήλον γένηται ηι επιμέλλονται ως αν βέλτιστοι εἴεν οι πολῖται. Οι μεν δη παῖδες εις τα διδασκαλεία φοιτῶντες διάγουσι μανθάνοντες δικαιοσύνην· και λέγουσιν ότι επί τούτο ἔρχονται ὡσπερ παρ' ημῖν ότι γράμματα μαθησόμενοι. Οι δ' ἄρχοντες αυτών διατελοῦσι το πλείστον της ημέρας δικάζοντες αυτοίς. Γίνεται γαρ δη και παισί προς αλλήλους ὡσπερ ανδράσιν εγκλήματα και κλοπής και αρπαγής και βίας και απάτης και κακολογίας και ἄλλων οἴων δη εικός. Ους δ' αν γνώσι τούτων τι αδικούντας τιμωροῦνται. Κολάζουσι δε και ον αν ἀδίκως εγκαλοῦντα ευρίσκωσι. Δικάζουσι δε και εγκλήματος, ου ἔνεκα ἄνθρωποι μισοῦσι μεν αλλήλους μάλιστα, δικάζονται δε ἥκιστα αχαριστίας, και ον αν γνώσι δυνάμενον μεν χάριν αποδιδόναι, μη αποδιδόντα δε, κολάζουσι και τούτον ισχυρώς. Οἴονται γαρ τους αχαριστους και περί θεοῦς αν μάλιστα αμελώς ἔχειν και περί γονέας και πατρίδα και φίλους. Ἐπεσθαι δε δοκεῖ μάλιστα τη αχαριστία η αναισχυντία· και γαρ αὕτη μεγίστη δοκεῖ εἶναι επί πάντα τα αισχρά ηγεμών·

Μετάφραση

Και τώρα θα σας διηγηθώ αυτά που έχουν καθορίσει να κάνει κάθε ηλικία, για να φανεί πιο καθαρά πόσο φροντίζουν να είναι οι πολίτες όσο γίνεται καλύτεροι. Τα παιδιά τους λοιπόν πηγαίνοντας στα σχολεία διδάσκονται συνεχώς τη δικαιοσύνη· και μάλιστα λένε πως γι' αυτό πηγαίνουν στα σχολεία, όπως σ' εμάς τα παιδιά (λένε πως πάνε στα σχολεία) για να μάθουν γράμματα. Κι οι άρχοντές τους το μεγαλύτερο μέρος της ημέρας δικάζουν πάντα υποθέσεις παιδιών. Γιατί βέβαια, όπως ακριβώς συμβαίνει με τους άντρες, έτσι κι ανάμεσα στα παιδιά γίνονται κατηγορίες για κλεψιά και αρπαγή και βία και για απάτη και για κακολογία και για άλλα τέτοια που είναι φυσικό να συμβαίνουν. Κι όποια παιδιά ανακαλύψουν ότι κάνουν κάποιο από τα παραπάνω αδικήματα, τα τιμωρούν. Τιμωρούν όμως και αυτόν που θα διαπιστώσουν ότι κάνει άδικες κατηγορίες. Κάνουν ακόμη δίκες και για ένα ζήτημα που γι' αυτό οι άνθρωποι μισούνται ανάμεσά τους πάρα πολύ, μα δεν πηγαίνουν στα δικαστήρια, δηλαδή για την αχαριστία· κι αν καταλάβουν πως κάποιος είναι σε θέση να ανταποδώσει ένα καλό που του έκαμαν κι όμως δεν το ανταποδίδει, τον τιμωρούν κι αυτόν αυστηρά. Κι αυτό το κάνουν γιατί έχουν τη γνώμη πως οι αχάριστοι μπορεί να δείξουν την πιο μεγάλη αδιαφορία και για τους θεούς και για τους γονείς και για την πατρίδα και για τους φίλους. Πιστεύουν μάλιστα πως την αχαριστία τη συνοδεύει η αδιαντροπιά· γιατί στ' αλήθεια αυτή φαίνεται πως οδηγεί τους ανθρώπους σ' όλες τις αισχρές πράξεις.

Z, 6-14

Έχει προηγηθεί η συγκινητική σκηνή αποχαιρετισμού της Πάνθειας και του Αβραδάτη, ο οποίος στη συνέχεια πήρε μέρος σε μια μάχη ανάμεσα στα στρατεύματα του Κύρου και του βασιλιά της Λυδίας Κροίσου. Εκεί σκοτώθηκε και κατατεμαχίστηκε από τους αντιπάλους του Αιγυπτίους που ήταν στο στρατό του Κροίσου. Στο απόσπασμα που ακολουθεί ο Κύρος έχει πληροφορηθεί το χαμό του και σπεύδει στον τόπο της συμφοράς.

Αρχαίο κείμενο

Ταύτα ακούσας ο Κύρος επαίσατο άρα τον μηρόν και ευθύς αναπηδήσας επί τον ίππον λαβών χιλίους ιππέας ήλαυνεν επί το πάθος. Γαδάταν δε και Γωβρύαν εκέλευσεν ότι δύναιτο λαβόντας καλόν κόσμημα ανδρί φίλωι και αγαθώι τελευτηκότι μεταδιώκειν· και όστις είχε τας επομένας αγέλας, και βους και ίππους είπε τούτωι και άμα πρόβατα πολλά ελαύνειν όποι αν αυτόν πυνθάνηται όντα, ως επισφαγείη τωι Αβραδάται.

Επί δε είδε την γυναίκα χαμαί καθημένην και τον νεκρό κείμενον, εδάκρυσεν επί τωι πάθει και είπε· Φευ, ω αγαθή και πιστή ψυχή, οίχη δε απολιπών ημάς; Και άμα εδεξιούτο αυτόν και η χειρ επηκολούθησεν· απεκέκοπτο γαρ κολίδι υπό των Αιγυπτίων. Ο δε ιδών πολύ έπι μάλλον ήλγησε· και η γυνή δε ανωδύραρο και δεξαμενή δη παρά του Κύρου επίλησε τε την χείρα και πάλιν ως οιον τ' ην προσήρμοσε, και είπε. Και τάλλα τοι, ω Κύρε, ούτως έχει· αλλά τι δει σε οράν; Και ταύτα, έφη, οίδ' ότι δι' εμέ ουχ ήκιστα έπαθεν, ίσως δε και διά σε, ω Κύρε, ουδέν ήττον. Εγώ τε γάρ η μώρα πολλά διεκελευόμην αυτώι ούτω ποιείν, όπως σοι φίλος άξιος γενήσοιτο· αυτός δε οίδ' ότι ου τούτο ενενόει ό,τι πείσοιτο, αλλά τι αν σοι ποιήσας χαρίσαιτο. Και γαρ ουν, έφη, αυτός μεν αμέμπως τετελεύτηκεν, εγώ δ' η παρακελευομένη ζωσα παρακάθημαι. Και ο Κύρος χρόνον μεν τινα σιωπήι κατεδάκρυσεν, έπειτα δε εφθέγγατο· Αλλ' ούτος μεν δη, ω γύναι, έχει το κάλλιστον τέλος· νικών γαρ τετελεύτηκε· συ δε λαβούσα τοίσδε επικόσκει αυτόν τοις παρ' εμού· παρήν δε ο Γωβρύας και ο Γαδάτας πολύν και καλόν κόσμον φέροντες· έπειτα δ', έφη, ίσθι, ότι ουδέ τα πολλά άτιμος έσται, αλλά και το μνήμα πολλοί χώσουσι αξίως ημών και επισφαγήσεται αυτώι όσα εικός ανδρί αγαθώι. Και συ δ', έφη, ουκ έρημος έσθι, αλλ' εγώ σε και σωφροσύνης ένεκα και πάσης αρετής και τάλλα τιμήσω και συστήσω όστις αποκομιεί σε όποι αν αυτή εθέλη· μόνον, έφη, δήλωσον προς εμέ προς όντινα χρήζεις κομισθήναι. Αλλά θάρρει, έφη, ω Κύρε, ου μη σε κρύψω προς όντινα βούλομαι αφικέσθαι. Ο μεν δη ταύτ' ειπών απήκει, κατοικτίρων την τε γυναίκα οίου ανδρός στέροιτο και τον άνδρα οίαν γυναίκα καταλιπών ουκέτ' όψοιτο. Η δε γυνή τους μεν ευνούχους εκέλευσεν αποστήναι, έως αν, έφη, τονδ' εγώ οδύρωμαι ως βούλομαι· τη δε τροφώι είπε παραμένειν, και απέταξε αυτή, επειδάν αποθάνη, περικαλύψαι αυτήν τε και τον άνδρα ενί ματίωι. Η δε τροφός πολλά ικετεύουσα μη ποιείν τούτο, επει ουδέν ήνυτε και χαλεπαίνουσαν εώρα, εκάθητο κλαίουσα. Η δε ακινάκην πάλαι παρασκευασμένον σπασαμένη σφάττει εαυτήν και επιθείσα επί τα στέρνα του ανδρός την εαυτής κεφαλήν απέθνησκεν.

Μετάφραση

Μόλις άκουσε αυτά ο Κύρος χτύπησε το μηρό του κι αμέσως πήδησε πάνω στο άλογο, πήρε χιλίους ιππείς κι άρχισε γρήγορα να τρέχει προς τον τόπο της συμφοράς. Στο Γαδάτα και το Γωβρύα έδωσε διαταγή να πάρουν ό,τι ωραίο στολίδι μπορούν για τον αγαπημένο και γενναίο άντρα που σκοτώθηκε και να τον ακολουθήσουν· και στον οδηγό των κοπαδιών που ακολουθούσαν το στρατό είπε να οδηγήσει εκεί που θα μάθει όπου βρίσκεται αυτός, και βόδια και άλογα και πρόβατα πολλά μαζί, για να σφαχτούν πάνω στον τάφο του Αβραδάτη. Όταν ο Κύρος είδε καθισμένη χάμω τη γυναίκα και ξαπλωμένο το νεκρό, δάκρυσεν για τη συμφορά και είπε: «Αλίμονο γενναία και πιστή ψυχή, έφυγες και μας άφησες λοιπόν;». Και την ίδια στιγμή έπιανε το χέρι του νεκρού· κι αυτό πήγε προς το μέρος του γιατί του το είχαν κόψει οι Αιγύπτιοι με μαχαίρι. Μόλις το είδε ο Κύρος ένιωσεν πιο βαθιά τον πόνο. Κι η γυναίκα του νεκρού άρχισε να κλαίει γοερά, πήρε το χέρι από τον Κύρο, το φίλησε και το 'βαλε στη θέση του ξανά, όσο μπορούσε κι έπειτα είπε: «Και τ' άλλα μέλη του σώματός του, Κύρε, είναι το ίδιο· μα ποια η ανάγκη να τα βλέπεις; Κι αυτά ξέρω πως πιο πολύ για μένα τα έπαθε, ίσως όμως όχι πιο λίγο και για σένα, Κύρε. Γιατί εγώ η άμυαλη τον παρακινούσα πολύ να πολεμήσει έτσι, για να σου φανεί άξιος φίλος· κι αυτός, ξέρω καλά, δεν σκεφτόταν τι θα πάθει ο ίδιος, μα τι θα κάνει για να σ' ευχαριστήσει. Τώρα λοιπόν αυτός πέθανε έτσι, που δεν μπορεί κανείς να τον κατηγορήσει, κι εγώ που τον παρακίνησα κάθομαι δίπλα του ζωντανή». Ο Κύρος για πολλή ώρα έκλαψε σιωπηλά κι ύστερα είπε: Αυτός, γυναίκα, βρήκε τον πιο ωραίο θάνατο, γιατί πέθανε νικητής· εσύ τώρα πάρε αυτά τα στολίδια από μένα και στόλισέ τον· (είχε φτάσει στο μεταξύ ο Γωβρύας και ο Γαδάτας με πολύ ωραία στολίδια)· και να ξέρεις ακόμα πως δεν θα στερηθεί και τις άλλες τιμές, μα ο τάφος του θα έχει πολλή μεγαλοπρέπεια, όπως αξίζει σ' εμάς, και θα σφαχτούν πάνω σ' αυτόν όσα ταιριάζουν σε γενναίο άντρα. Και εσύ δεν θα μείνεις έρημη, μα εγώ για τη φρονιμάδα σου και για όλες σου τις αρετές θα σε τιμήσω με άλλο τρόπο, και θα δώσω διαταγές να σε πάνε όπου θελήσεις η ίδια· πες μου μονάχα σε ποιον θέλεις να πας. Κι η Πάνθεια είπε:

«Μη φοβάσαι, Κύρε, δεν θα σου κρύψω σε ποιον θέλω να πάω». Ύστερα από αυτά που είπε ο Κύρος, έφυγε με την πιο μεγάλη λύπη για τη γυναίκα που έχανε έναν τέτοιο άντρα και για τον άντρα που άφησε και δεν θα έβλεπε πια τέτοια γυναίκα. Εκείνη τότε πρόσταξε τους ευνούχους να απομακρυνθούν, «ώσπου» όπως είπε «να τον κλάψω όπως θέλω» και στην παραμάνα είπε να μείνει εκεί και την πρόσταξε, όταν πεθάνει, να σκεπάσει κι αυτήν και τον άντρα της με το ίδιο σκέπασμα. Η παραμάνα έπεσε στα πόδια της να μην το κάνει, μα αφού δεν πετύχαινε τίποτε και την έβλεπε να θυμώνει, καθόταν κι έκλαιγε. Κι η Πάνθεια, αφού τράβηξε ένα μαχαίρι που το είχε από πριν ετοιμάσει, σφάχτηκε μόνη της και πέθανε με το κεφάλι της ριγμένο πάνω στα στήθια του άντρα της.

(Μετάφραση: Κ.Γ.Στεφανάκης)

Ιππαρχικός, Περί Ιππικής, Κυνηγετικός

Ο Ξενοφώντας, ο στρατιώτης, ο γεωργός και ο κυνηγός, είχε επίσης μια φανερή κλίση προς τη διδασκαλία, που τη βλέπουμε σε συγγράμματα που ασχολούνται με τους πιο σημαντικούς τομείς της ζωής του. Ο *Ιππαρχικός* δίνει οδηγίες για τον αρχηγό των ιππέων και ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα κεφάλαια εκείνα που αναφέρονται στις συνθήκες υπηρεσίας στο αθηναϊκό ιππικό. Το *Περί Ιππικής* περιέχει οδηγίες που αφορούν στον κάθε ιππέα και στην περιποίηση του αλόγου, και περιλαμβάνει όλες τις γνώσεις του επαγγελματία ιππέα σε κυνήγι και σε πόλεμο. Επίσης, αποκαλύπτει την αγάπη του συγγραφέα για τα άλογα. Και τα δύο, ιδιαίτερα όμως το πρώτο, στηρίζονται στις αθηναϊκές συνθήκες. Το πρώτο θεωρεί τους Βοιωτούς εχθρούς και προϋποθέτει καλές σχέσεις με τη Σπάρτη. Αυτό μας οδηγεί στην εποχή πριν από τη μάχη της Μαντινείας (362 π.Χ.). Το σύγγραμμα *Περί Ιππικής* γράφτηκε αργότερα, γιατί στο

τέλος του παραπέμπει στον *Ιππαρχικό*. Η γνησιότητα αυτής της φράσης που λείπει από τον κώδικα Α αμφισβητείται.

Η γνησιότητα του βιβλίου *Κυνηγετικός* αποτελεί επίσης επίμαχο θέμα. Σοβαρό εμπόδιο για την αναγνώρισή της είναι η γλωσσική μορφή του έργου, που απομακρύνεται σε αρκετά σημεία από την ευχάριστη απλότητα του Ξενοφώντα. Οι υποστηρικτές της γνησιότητας υπέθεσαν ότι το έργο είναι νεανικό. Ξεχωρίζει το προοίμιο το οποίο προτάχθηκε αρκετά πιο αργά. Η πρόθεση του συγγραφέα να αποδείξει ότι το κυνήγι είναι παιδευτικό μέσο ταιριάζει στον Ξενοφώντα, ωστόσο ανταποκρινόταν και σε κοινές απόψεις.

Ιέρων

Πρόκειται για ένα σύγγραμμα που έχει ως αντικείμενο ένα φανταστικό διάλογο ανάμεσα στον ποιητή Σιμωνίδα και το Σικελό δεσπότη Ιέρωνα (478-467 π.Χ.) για τη φύση και τις δυνατότητες του μονάρχη. Είναι ένας καθαρά σωκρατικός διάλογος, χωρίς αναφορά σε κάποιο συγκεκριμένο γεγονός και χωρίς σύνδεση με ορισμένο σκοπό, ο οποίος πραγματοποιήθηκε κατά την επίσκεψη του ποιητή στις Συρακούσες το 476 π.Χ. Ο πυρήνας του έργου βρίσκεται ήδη στα *Απομνημονεύματα* (4, 4, 12) και στην κατακλείδα του *Οικονομικού*. Από θεματική άποψη, τοποθετείται στη μυθιστορηματική παράδοση που ασχολήθηκε με τη σχέση των δύο αντρών, ενώ μέσα στα συγγράμματα του Ξενοφώντα αποτελεί ακόμα μία μαρτυρία για την ένταση με την οποία τον απασχολούσαν τα προβλήματα της μοναρχίας. Οπωσδήποτε ο Ιέρων του διαλόγου δεν είναι το ιστορικό πρόσωπο όπως μας παρουσιάζεται στον Πίνδαρο και το Βακχυλίδη. Είναι απλώς ένας τύπος μονάρχη, ο καλύτερος δυνατός στην εκτίμηση του Ξενοφώντα. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Δίων από την Προύσα ανάμεσα στους σωκρατικούς είχε πραγματευθεί το θέμα της σύγκρισης ανάμεσα στη ζωή του μονάρχη και στη ζωή των απλών πολιτών από την άποψη της ευδαιμονίας τους ως ατόμων. Επίσης και ο ίδιος ο Σωκράτης το είχε συζητήσει με τον κύκλο των μαθητών του, ενώ και ο Ισοκράτης στο λόγο του *Προς Νικοκλέα* είχε καταπαστεί με το ερώτημα.

Πόροι ή Περί Προσόδων

Η γνησιότητά του δεν αμφισβητείται πλέον σήμερα. Σε αυτό ασχολείται με τις οικονομικές συνθήκες της Αθήνας παρέχοντας μια πολύ παραστατική εικόνα της διάρθρωσης της οικονομίας της πόλης το 355 π.Χ. Οι προτάσεις για την εξυγίανση των οικονομικών της Αθήνας συμπίπτουν με τη γραμμή της ειρηνικής πολιτικής που υποστήριξε ο Εύβουλος και αυτές καθαυτές περιορίζονται σε καθαρά πρακτικά θέματα και αντίστοιχες αναφορές στα *Απομνημονεύματα* (3, 6, 5). Η κατάσταση της Αθήνας που προϋποτίθεται μέσα στο έργο είναι αυτή που διαμορφώθηκε ύστερα από την άτυχη έκβαση του συμμαχικού πολέμου το 355 π.Χ. Αυτή τη χρονιά το συνέθεσε και ίσως ήταν και το τελευταίο του. Σε αυτό συμβούλευε τους Αθηναίους πολίτες να ακολουθήσουν φιλειρηνική πολιτική. Κάποιες αντιλήψεις σχετικά με την κρατικοποίηση της οικονομίας είχαν ήδη υποστηριχτεί από τον Ιππόδαμο το Μηλίσιο. Την άποψη ενισχύει η σύγκριση με το λόγο *Περί ειρήνης* του Ισοκράτη που οδηγεί στο συμπέρασμα ότι το πρώτο πλάνο της επικαιρότητας κατείχαν περισσότερο από το θέμα των οικονομικών τα προβλήματα της συμφιλίωσης των ελληνικών πόλεων.

Ανθολόγηση

Αρχαίο κείμενο

1, 1-4

Εγώ μεν τούτο αεί ποτε νομίζω, οποίοι τινες αν οι προστάται ώσι, τοιαύτας και τας πολιτείας γίνεσθαι. Επει δε των Αθήνησι προεστηκότων έλεγον τινες ως γινώσκουσι μεν το δίκαιον ουδενός ήττον των άλλων ανθρώπων, διά δε την του πλήθους πενίαν αναγκάζεσθαι έφασαν αδικώτεροι είναι περί τας πόλεις, εκ τούτου επιχείρησα σκοπείν ει πηι δύναινε' αν οι πολίται διατρέφεσθαι εκ της εαυτών, οθένπερ και δικαιοτάτον, νομίζων, ει τούτο γένοιτο, άμα τη τε πενία αυτών επικεκουρήσθαι αν τωι υπόπτους τοις Έλλησιν είναι.

Σκοπούντι δη μοι α επενόησα τούτο μεν ευθύς ανεφαίνετο, ότι η χώρα πέφυκεν οία πλείστας προσόδους παρέχεσθαι.

Όπως δε γνωσθήι ότι αληθές τούτο λέγω, πρώτον διηγήσομαι την φύσιν της Αττικής. Ουκούν το μεν τας ώρας ενθάδε πραιοτάτας είναι και αυτά τα γινόμενα μαρτυρεί· α γουν πολλαχού ουδέ βλασταίνειν δύναινε' αν ενθάδε καρποφορεί. Όσπερ δε η γη, ούτω και η περί την χώραν θάλαττα παμφορωτάτη εστίν. Και μην όσαπερ οι θεοί εν ταις ώραις αγαθά παρέχουσι, και ταύτα πάντα ενταύθα πρωιαίτατα μεν άρχεται, οψιαίτατα δε λήγει.

Μετάφραση

Σταθερά είναι πάντοτε η γνώμη μου ότι οι πόλεις που διοικούνται δημοκρατικά, αναδεικνύονται ανάλογα με τα προσόντα που έχουν εκείνοι, οι οποίοι εκάστοτε γίνονται κυβερνήτες των.

Επειδή όμως μερικοί από εκείνους, που κυβέρνησαν την πόλι των Αθηνών επρόβαλαν τον ισχυρισμό ότι γνώριζαν βεβαίως το δίκαιον όχι ολιγώτερο απ' ό,τι το γνωρίζουν οι άλλοι άνθρωποι, υπεστήριζαν όμως ότι εξ αιτίας της φτώχειας του λαού, ήταν αναγκασμένοι να δείχνονται κάπως άδικοι προς τις συμμαχικές πόλεις, γι' αυτό επιχείρησα να ερευνησω αν θα ήταν δυνατόν, κατά κάποιον τρόπο, οι Αθηναίοι πολίτες να διατρέφονται από τους πόρους της δικής των χώρας, από τους οποίους βεβαίως και δικαιοτάτον είναι να διατρέφονται, διότι πιστεύω ότι, αν αυτό ήθελε κατορθωθεί, θα εβοηθούσε και ο λαός να ανακουφισθή από τη φτώχεια του και συγχρόνως να μην είναι ύποπτοι οι Αθηναίοι στους άλλους Έλληνες.

Διερευνώντας λοιπόν αυτό το θέμα που σκέφθηκα, αμέσως από την έρευνα αυτή αναφαινόταν τούτο, ότι δηλαδή η χώρα της Αττικής από τη φύσι έχει τέτοια σύσταση, ώστε να παρέχη πάρα πολλά εισοδήματα. Και για να γίνει κατανοητό ότι τούτο που λέγω είναι αλήθεια (και όχι φαντασία), πρώτα θα εκθέσω ποια είναι η φύσις της Αττικής.

Εκ πρώτοις ότι οι εποχές του έτους στην Αττική περνούν πάρα πολύ ήπιες, το μαρτυρούν τα ίδια τα προϊόντα που η χώρα αυτή παράγει. Όσα φυτά λόγου χάριν, σε πολλά άλλα μέρη ούτε να βλαστήσουν θα μπορούσαν, εδώ στην Αττική καρποφορούν. Και όπως η γη της Αττικής παράγει παντός είδους προϊόντα έτσι και η γύρω της θάλασσα τρέφει παντός είδους ψάρια. Και

επίσης όσα αγαθά οι θεοί παρέχουν στους ανθρώπους κατά τις διάφορες εποχές του έτους, όλα αυτά εδώ στην Αττική αρχίζουν πάρα πολύ πρώιμα και τελειώνουν πάρα πολύ όψιμα.

(Μετάφραση: Χρίστος Σωτ. Θεοδωράτος)

Οικονομικός

Σύμφωνα με τις απόψεις του Γαληνού και του Στοβαίου ουσιαστικά συμπληρώνει τα Απομνημονεύματα. Αυτό μαρτυρεί και η αρχή του συγγράμματος: *Ἦκουσα δέ ποτε αὐτοῦ και περί οικονομίας τοιάδε διαλεγομένου* (κάποτε τον άκουσα να συζητάει για την οικονομία και να λέει περίπου τα εξής...).

Κατατάσσεται συνήθως στα φιλοσοφικά συγγράμματα, επειδή σε αυτό εμφανίζεται ο Σωκράτης ως συνομιλητής. Ωστόσο δεν είναι αυτός το κεντρικό πρόσωπο, καθώς διηγείται μια συζήτηση με τον Ισχόμαχο, στην οποία ο Σωκράτης είναι αυτός που διδάσκεται. Ο

Ισχόμαχος, ένας εύπορος γεωργός, νιόπαντρος, περιγράφει πώς μοιράζει τη μέρα του και τη δουλειά των ανθρώπων του. Από αυτή τη συσχέτιση εκπορεύεται πλήθος από λεπτομέρειες, σημαντικές από την άποψη της ιστορίας του πολιτισμού. Η διήγηση του Ισχόμαχου για το πώς εισάγει την πολύ νέα γυναίκα του στα οικιακά της καθήκοντα προσφέρει μια ανεκτίμητη επισκόπηση της ζωής της Αττικής γυναίκας. Σε αυτό βλέπουμε την τυπική δομή ενός πλατωνικού διαλόγου όπου σε απλή μορφή αναφέρονται στοιχεία της φιλοσοφίας του Σωκράτη.

Το έργο διαιρείται σε 21 κεφάλαια. Το πρώτο μέρος (6 κεφάλαια) μιλάει γενικά για την οικονομία υπογραμμίζοντας ότι η ενασχόληση με τη γεωργία είναι πρωταρχική πηγή πλούτου. Το δεύτερο μέρος (15 κεφάλαια) περιλαμβάνει το διάλογο του Σωκράτη με τον Ισχόμαχο. Σε αυτόν αναφέρονται ο σκοπός του γάμου, τα καθήκοντα της γυναίκας στο σπίτι, η θέση των δούλων και ποια σχέση πρέπει να έχουν οι τελευταίοι με τον αφέντη. Τέλος, υπογραμμίζεται ιδιαίτερα η έννοια του καλού κ' αγαθού. Το σύγγραμμα διαπνέεται από μια φιλανθρωπική διάθεση προς τους απόκληρους της αρχαίας κοινωνίας, τους δούλους και τους οικέτες. Μεταφράστηκε από τον Κικέρωνα, ενώ ο Βιργίλιος βασίστηκε σε αυτό για τις μελέτες του στα Γεωργικά.

Ανθολόγηση

Οικονομικός X

Το απόσπασμα που ακολουθεί είναι μέρος διαλόγου που είχε ο Ισχόμαχος με τη γυναίκα του και τον διηγείται στο Σωκράτη.

Αρχαίο κείμενο

Εντεύθεν δη λέγει ο Ισχόμαχος: Εγώ τοίνυν, έφη, ιδών ποτε αυτήν, ω Σώκρατες, εντετριμμένην πολλώ μεν ψιμυθίωι, όπως λευκοτέρα έτι δοκοίη είναι ή ην, πολλή δ' εγχούσηι, όπως ερυθροτέρα φαίνοιτο της αληθείας, υποδήματα δ' έχουσα υψηλά, όπως μείζων δοκοίη είναι ή επεφύκει, επέ μοι, έφη, ω γύναι, ποτέρως αν με κρίναις αξιοφίλητον μάλλον είναι χρημάτων κοινωνόν, ει σοι αυτά τα όντα αποδεικνύοιμι και μήτε κομπάζοιμι ως πλείω των όντων έστι μοι, ή ει επειρώμην σε εξαπατάν λέγων τε ως πλείω έστι μοι των όντων, επιδεικνύς τε αργύριον κίβδηλον και όρμους υποξύλους, και πορφυρίδας εξιτήλους φαίην αληθινάς είναι; Και υπολαβούσα ευθύς: Ευφήμει, έφη· μη γένοιο συ τοιούτος· ου γαρ αν έγωγε σε δυναίμην, ει τοιούτοις είης, ασπάσασθαι εκ της ψυχής. Ουκούν, έφη, εγώ, συνεληλύθαμεν, ω γύναι, ως και των σωμάτων κοινωνήσοντες αλλήλοις; Φασί γουν, έφη, οι άνθρωποι. Ποτέρως αν ουν έφη, εγώ,

του σώματος αυ δοκοίην είναι αξιοφίλητος μάλλον κοινωνός, ει σοι το σώμα πειρώμιην παρέχειν το εμαυτού επιμελόμενος όπως υγιαίνόν τε και ερρωμένον έσται, και δια ταύτα τωι όντι εύχρως σοι έσομαι, ή εί σοι μίλτωι αλειφόμενος και τους οφθαλμούς υπαλειφόμενος ανδρικήλωι επιδεικνύοιμι τε εμαυτόν και συνείην εξαπατών σε και παρέχων οράν και άπτεσθαι μίλτου αντί εμαυτού χρωτός; Εγώ μεν, έφη εκείνη, ούτ' αν μίλτου απτοιμίην ήδιον ή σου ούτ' αν ανδρικήλου χρώμα ορώην ήδιον ή το σον ούτ' αν οτυς οφθαλμούς υπαληλιμμένους ήδιον δρώην τους σους ή υγιαίνοντας. Και εμέ τοίνυν νόμιζε, ειπείν έφη ο Ισχόμαχος, ω γύναι, μήτε ψιμυθίου μήτε εγχούσης χρώματι ήδεσθαι μάλλον ή τωι σοι, αλλ' ώσπερ οι θεοί εποίησαν ίπποις μεν ίππους, βουσί δε βους ήδιστον, προβάτοις δε πρόβατα, ούτω και οι άνθρωποι ανθρώπου σώμα καθαρόν οίονται ήδιστον είναι·αι δ' απάται αύται τους μεν έξω πως δύναντ' αν ανεξελέγκτως εξαπατάν, συνόντας δε αεί ανάγκη αλίσκεσθαι, αν επιχειρώσιν εξαπατάν αλλήλους. Η γαρ εξ ευνης αλίσκονται εξανιστάμενοι πριν παρασκευάσασθαι, ή υπό ιδρώτος ελέγχονται ή υπό δακρύων βασανίζονται ή υπό λουτρού αληθινώς κατωπτεύθησαν.

Μετάφραση

Τότε ο Ισχόμαχος είπε: «Μια φορά, Σωκράτη, πρόσεξα ότι είχε βάλει στο πρόσωπό της πολύ ψιμύθιο για να φαίνεται η επιδερμίδα της πιο λευκή και περισσότερη έγχουσα για να φαίνεται πιο ροδαλή· φορούσε και παπούτσια με τακούνια για να φαίνεται ψηλότερη. “Πες μου, γυναίκα” τη ρώτησα τότε “πότε θα με θεωρούσες περισσότερο άξιο σύντροφο για τη διαχείριση της περιουσίας μας, αν σου έλεγα την αλήθεια ή αν καυχίόμουν ότι έχω περισσότερα; Αν δεν σου έκρυβα τίποτε ή αν προσπαθούσα να σε εξαπατώ, λέγοντας ότι έχω πιο πολλά χρήματα και μάλιστα σε κορόιδεα δείχνοντάς σου κίβδηλα νομίσματα, ή φέρνοντάς σου περιδέραια επίχρυσα και ρούχα κατακόκκινα που ξεθωριάζουν, λέγοντας ότι είναι πρώτης ποιότητας;” Κι εκείνη αμέσως μου απάντησε: “Πάψε, εύχομαι να μη γίνεις ποτέ έτσι. Γιατί δεν θα μπορούσα, αν ήσουν τέτοιος να σε αγαπήσω από τα βάθη της ψυχής μου”. Τότε λοιπόν της είπα: “Μιας κι έχουμε παντρευτεί δεν είμαστε σαν ένας άνθρωπος, γυναίκα;”. “Έτσι πιστεύουν όλοι οι άνθρωποι” απάντησε. “Πότε θα ήμουν πιο ποθητός και αξιαγάπητος σύντροφος;” την ξαναρώτησα. “Αν προσπαθούσα να έχω υγιές και ρωμαλέο σώμα και επομένως πρόσωπο με ζωηρό χρώμα, ή αν έβαζα κοκκινάδια και έβαφα τα μάτια μου με ανδρικόλο και παρουσιαζόμουν μπροστά σου; Δεν θα σε εξαπατούσα όταν θα πλάγιαζα μαζί σου, αφού δεν θα άγγιζες το δέρμα μου αλλά τα κοκκινάδια;” “Δεν θα άγγιζα με πόθο το κοκκινάδι αλλά εσένα τον ίδιο” απάντησε εκείνη. “Ούτε θα μου άρεσε το χρώμα του ανδρικήλου ούτε να έβλεπα τα μάτια σου βαμμένα. Θα προτιμούσα τη φυσική σου ομορφιά”. «Να ξέρεις, λοιπόν» είπε ο Ισχόμαχος ότι της αποκρίθηκε «ότι ούτε σε μένα αρέσει το ψιμύθιο ή το κοκκινάδι περισσότερο από τα φυσικά σου χρώματα. Όπως οι θεοί έπλασαν τα άλογα για τα άλογα, τα βόδια για τα βόδια, τα πρόβατα για τα πρόβατα, έτσι και οι άνθρωποι πιστεύουν ότι το καθαρό σώμα του ανθρώπου είναι πιο ποθητό. Τα ψεύτικα καλλυντικά μπορεί να εξαπατούν τους ανθρώπους που είναι ξένοι μεταξύ τους, το ζευγάρι όμως δεν πρέπει να κρύβει τίποτε, δεν πρέπει να εξαπατά ο ένας τον άλλον. Γιατί όταν σηκωθούν από το κρεβάτι φαίνονται πώς είναι πριν να βάλουν τα καλλυντικά στο πρόσωπό τους. Ο ιδρώτας και τα δάκρυα φανερώνουν πώς είναι στην πραγματικότητα. Κι αν πάνε στο λουτρό, τότε φαίνεται το αληθινό τους χρώμα».

(Μετάφραση: Μαρία Κεκροπούλου)

Απομνημονεύματα, Απολογία Σωκράτους, Συμπόσιο

Κύριος μάρτυρας για την εικόνα που έχουμε για το Σωκράτη είναι ο Ξενοφώντας. Παρουσιάζει τον ενάρετο πολίτη Σωκράτη που με τη ζωή του διαψεύδει όλες τις κατηγορίες που προκάλεσαν το θάνατό του. Η παρουσίαση του Ξενοφώντα έρχεται σε αντίθεση με εκείνη που πλάθει ο Πλάτωνας, ο οποίος μας δείχνει το στοχαστή, που αγωνίζεται για να δια φωτίσει βασικές έννοιες αξιών και αναπτύσσει τη θεωρία των ιδεών. Η άποψη ότι ο Ξενοφώντας λόγω της λιτότητας και της απλοϊκότητάς του είναι ο μόνος αξιόπιστος πληροφοριοδότης έχει ανατραπεί. Ωστόσο, υπήρξαν προσωπικές σχέσεις μεταξύ Ξενοφώντα και Σωκράτη και μαρτυρούνται στην ανάβαση (3, 1, 5), όπου ο Ξενοφώντας μας πληροφορεί πως, προτού ξεκινήσει για την επιχείρηση του Κύρου, ζήτησε τη συμβουλή του Σωκράτη και εκείνος τον έστειλε στο μαντείο των Δελφών. Βέβαια, ο Ξενοφώντας δεν υπήρξε ποτέ πραγματικός

μαθητής του Σωκράτη και τα σωκρατικά του έργα γράφτηκαν πολύ καιρό μετά το θάνατο του φιλοσόφου, αλλά όχι πριν από τη δεκαετία 370-360 π.Χ.

Ορισμένοι, ωστόσο, προσπάθησαν να εξαιρέσουν τα δύο πρώτα κεφάλαια των *Απομνημονευμάτων*. Σύμφωνα με μια θεωρία, αυτά γράφτηκαν νωρίτερα ως *Απολογία Σωκράτους* εναντίον του έργου Κατηγορία που είχε δημοσιεύσει ο σοφιστής Πολυκράτης, περίπου τη δεκαετία 999-390 π.Χ., ως λίβελο εναντίον του Σωκράτη και των υπερασπιστών του. Η επικρατέστερη πλέον άποψη είναι ότι συνδυάζει τις προσωπικές του αναμνήσεις με απαντήσεις από την πλούσια φιλολογία που είχε αναπτυχθεί γύρω από το μεγάλο φιλόσοφο. Σχετικά με τις πηγές του Ξενοφώντα, με πολλούς τρόπους νόμιζαν ότι εξαρτιόταν από τον Πλάτωνα. Υπάρχουν βέβαια σχέσεις, αλλά δεν πρόκειται για άμεσο δανεισμό. Η πιο όψιμη τοποθέτηση είναι ότι πριν από τη συγγραφική δραστηριότητα του Ξενοφώντα υπήρχε πλούσια φιλολογία γύρω από τη μορφή του Σωκράτη. Ο Ξενοφώντας δεν είχε εντυπωσιαστεί τόσο από την κοσμοθεωρία και τις πεποιθήσεις του φιλοσόφου, αλλά κυρίως από τη μέθοδό του να αναλύει σύνθετες έννοιες και να συναγει ορισμούς. Κύριο έργο του είναι τα *Απομνημονεύματα* που αποτελούνται από τέσσερα βιβλία γεμάτα από σωκρατικές συζητήσεις και επεισόδια σε άτακτη σειρά. Το συγκεκριμένο έργο, όπως και τα άλλα σωκρατικά συγγράμματα, γράφτηκε στα όψιμα χρόνια. Ο Ξενοφώντας χρησιμοποίησε σε μεγάλο βαθμό τα σωκρατικά συγγράμματα άλλων, καθώς από το 385 π.Χ. άρχισαν να κυκλοφορούν έργα σωκρατικών, όπως του Ευκλείδη από τα Μέγαρα, του Αντισθένη του Αθηναίου, του Αισχίνη από τη Σφηττό, του Φαίδωνα από την Ήλιδα και τέλος του Πλάτωνα. Τότε παρεμβάλλεται και ο Ξενοφώντας. Τα *Απομνημονεύματα*, η *Απολογία Σωκράτους*, το *Συμπόσιο* και εν μέρει ο *Οικονομικός* πλέκονται γύρω από την προσωπικότητα του Σωκράτη, τις προσωπικές του εντυπώσεις από την καταδίκη του και τα κύρια θέματα στα οποία στρεφόταν η διδασκαλία του. Αυτό ωστόσο που πρέπει να τονιστεί είναι το στοιχείο που ανήκει στον Ξενοφώντα και διαπνέει όλα αυτά τα έργα: η διδακτική τάση να εξετάζει τα πράγματα χωρίς ιδιαίτερα μεγάλη νοηματική εμβάθυνση, κάτω από το πρίσμα μιας πρακτικής ηθικής της ζωής και να εξασφαλίζει έτσι για τον εαυτό του το σωστό δρόμο απέναντι στην πόλη και τους θεούς.

Απομνημονεύματα

Σε αυτό το έργο δηλώνει ότι θα εκθέσει όσα θυμάται από το Σωκράτη και φαίνεται ότι δεν έχει ιδιαίτερη εμπιστοσύνη σε όσα οι άλλοι αφηγήθηκαν για το δάσκαλο. Πρόθεσή του είναι να μεταδώσει πιστά όσα άκουσε και όσα του εντυπώθηκαν. Φυσικά υπερασπίστηκε το Σωκράτη με πάθος αντικρούοντας τα επιχειρήματα της κατηγορίας που είχε κυκλοφορήσει από τον Πολυκράτη (*Απομν.*1, 1-2). Ο χαρακτήρας του φιλοσόφου έχει σκιαγραφηθεί με πολύ συναισθηματισμό και μαρτυρεί την ενθουσιώδη αφοσίωση και πίστη του συγγραφέα. Οπωσδήποτε ήξερε να εκτιμήσει τη στάση του Σωκράτη απέναντι στους θεούς, τον τρόπο διαβίωσής του, τις αντιπαραθέσεις του με τους σοφιστές (*Απομν.* 1, 6-7). Ωστόσο, όταν προσπαθεί να περάσει σε πιο σοβαρή συζήτηση εφαρμόζοντας τη διαλεκτική, διαφαίνεται η αδυναμία του, καθώς η διάταξη του υλικού γίνεται συνειρμικά και ένας ρητορικός διδακτισμός καταπνίγει τη διαλεκτική.

Απολογία Σωκράτους

Αυτό το σύγγραμμα υπεράσπισης είναι ένα από τα πολλά όμοια και είναι από κάθε άποψη μικρών διαστάσεων. Οι λόγοι του Σωκράτη πριν και μετά την καταδίκη του αποτελούν ένα μέρος μόνο του συγγράμματος και περικλείονται από τις διηγήσεις για τη στάση πριν από τη δίκη και ύστερα από αυτή. Ο φιλόσοφος, φιλτραρισμένος μέσα από τον Ξενοφώντα, δεν μπορεί να αποφύγει, αν και ετοιμοθάνατος, να κάνει προβλέψεις και να προφητεύει κακό τέλος για το γιο του κατηγορού του, του Άνυτου. Το στοιχείο ότι αυτός δεν θέλησε να αντιπροτείνει στο δικαστήριο κάποια τιμωρία για τον εαυτό του, μπορεί να είναι ιστορικό.

Συμπόσιον

Το πιο αξιολογικό σύγγραμμα από τα σωκρατικά του έργα. Πρόκειται για την περιγραφή ενός γλεντιού που το προσφέρει ο πλούσιος Καλλίας, γνωστός από τον Πρωταγόρα του Πλάτωνα, αυτός που φιλοξενούσε και προστάτευε τους σοφιστές. Το γλέντι γίνεται με αφορμή τη νίκη που ο αγαπημένος του Αυτόλυκος πέτυχε στο παγκράτιο, στα Παναθήναια. Ο

Σωκράτης αναπτύσσει εποικοδομητικούς λόγους και βγάζει και έναν για τον ηδονικό και τον ψυχικό έρωτα. Από τα συμποσιακά παραγεμίσματα, πολύ αξιοπρόσεκτος είναι ο μίμος με την ένωση του Διονύσου και της Αριάδνης, γιατί μας χαρίζει μια από τις λίγες μαρτυρίες τέτοιων παραστάσεων πριν από την Ελληνιστική εποχή.

Ανθολόγηση

Απομνημονεύματα

Επειδή ο Σωκράτης κατέκρινε την εκλογή των αρχόντων με κλήρο, κατηγορήθηκε ότι έκανε τους μαθητές να περιφρονούν τους νόμους και να γίνονται οπαδοί της βίας. Αποκρούοντας ο Ξενοφών αυτή την κατηγορία τονίζει ότι οι λογικοί άνθρωποι δεν μεταχειρίζονται τη βία, γιατί ξέρουν ότι προκαλεί μίσση και είναι επικίνδυνη, ενώ με την πειθώ έχουμε καλύτερα αποτελέσματα.

Αρχαίο κείμενο

1, 2, 10

«...Εγώ δ' οίμαι τους φρόνησιν ασκούντας και νομίζοντας ικανούς έσεσθαι τα συμφέροντα διδάσκειν τους πολίτας ήκιστα γίνεσθαι βιαίους ειδότας ότι τη μεν βίαι πρόσεισιν έχθραι και κίνδυνοι διά δε του πείθειν ακινδύνως τε και μετά φιλίας ταύτα γίννεται. Οι μεν γαρ βιασθέντες ως αφαιρεθέντες μισούσιν, οι δε πεισθέντες ως κεχαρισμένοι φιλούσιν. Ούκουν των φρόνησιν ασκούντων το βιάζεσθαι, αλλά των ισχύν άνευ γνώμης εχόντων [τα τοιαύτα πράττειν] εστίν»...

Μετάφραση

Μα εγώ έχω τη γνώμη πως όσοι σκέφτονται λογικά και νομίζουν πως θα μπορέσουν να διδάξουν στους συμπολίτες τους αυτά που τους συμφέρουν, αυτοί ποτέ δε μεταχειρίζονται τη βία, γιατί ξέρουν πως την ακολουθούν έχθρες και κίνδυνοι, ενώ με την πειθώ πετυχαίνει κανείς τα ίδια πράγματα και χωρίς κινδύνους και με αγάπη. Γιατί όσο εξαναγκάζονται με τη βία να κάνουν κάτι νιώθουν μίσος (σ' εκείνους που τους εξανάγκασαν), επειδή έχουν τη γνώμη πως στερήθηκαν την ελευθερία τους, ενώ εκείνοι που οδηγήθηκαν σ' αυτό με τον καλό τρόπο νιώθουν αγάπη σαν ευεργετημένοι.

Από τα παραπάνω βγαίνει το συμπέρασμα πως η χρήση της βίας δεν είναι γνώρισμα των λογικών ανθρώπων, μα εκείνων που έχουν σωματική δύναμη δίχως την απαιτούμενη λογική.

(Μετάφραση: Κ.Γ.Στεφανάκης)

Απολογία Σωκράτους

Αρχαίο κείμενο

1,1

Σωκράτους δε άξιόν μοι δοκεί είναι μεμνήσθαι και ως επειδή εκλήθη εις την δίκην εβουλεύσατο περί τε της απολογίας και της τελευτής του βίου. Γεγράφασι μεν ουν περί τούτου και άλλοι και πάντες έτυχον της μεγαληγορίας αυτού· ωι και δήλον ότι τωι όντι ούτως ερρήθη υπό Σωκράτους. Αλλ' ότι ήδη εαυτώ ηγείτο αιρετώτερον είναι του βίου θάνατον, τούτο ου διασαφήνησαν· ώστε αφρονεστέρα αυτού φαίνεται είναι η μεγαληγορία.

Μετάφραση

Για το Σωκράτη πιστεύω επίσης ότι αξίζει να διατηρήσωμε στη μνήμη μας και το πώς εσκέφθη ως προς την απολογία του και ως προς το τέλος της ζωής του, όταν εκλήθη να δικασθή. Γι' αυτό το θέμα, ως γνωστόν, έχουν γράψει και άλλοι, όλοι δε επεσήμαναν το μεγαλείον του λόγου του στο δικαστήριο και αυτό αποδεικνύει ότι κατ' αυτόν τον τρόπο ωμίλησεν ο Σωκράτης. Αλλ' ότι ήδη ο ίδιος επίστευε πως ήταν για τον εαυτό του προτιμότερος ο θάνατος από τη ζωή, αυτό δεν το διεσαφήνησαν, ώστε να φαίνεται πως η μεγαληγορία του εκείνη δεν ήταν και τόσο φρόνιμη.

(Μετάφραση: Χρίστος Σωτ. Θεοδωράτος)

Λακεδαιμονίων Πολιτεία, Αγησίλαος

Η πόλη και ο ήρωας της ωριμότητάς του, η Σπάρτη και ο Αγησίλαος έλαβαν ιδιαίτερα κολακευτικές φιλοφρονήσεις στις πραγματείες *Λακεδαιμονίων Πολιτεία* και *Αγησίλαος* που είναι μεστές από πληροφορίες και εγκώμια.

Από το υλικό που δούλεψε στα ελληνικά, ο Ξενοφώντας έγραψε τον *Αγησίλαο*, ένα εγκώμιο του βασιλιά της Σπάρτης, τον οποίο τιμούσε με τόση θέρμη, που αυτό το έργο απέναντι στο ιστορικό δείχνει μια έντονη ρητορικότητα.

Το έργο *Λακεδαιμονίων Πολιτεία* συσχετίστηκε με τους δεσμούς και τη φιλία του Ξενοφώντα προς τη Σπάρτη και χαρακτηρίστηκε ως έπαινος της οργάνωσης και του συστήματός της. Ωστόσο, δεν ήταν παρά ένα από τα πολλά του είδους που κυκλοφορούσαν πριν και μετά τον Ξενοφώντα. Το νέο στοιχείο στο έργο του Ξενοφώντα ήταν η προβολή της προσωπικότητας του Λυκούργου ως δημιουργού των σπαρτιατικών θεσμικών νόμων. Ο Ελλάνικος και ο Θουκυδίδης τον είχαν αγνοήσει. Πρόθεσή του ήταν να δείξει ότι η υπεροχή της Σπάρτης οφείλεται στους θεσμούς της. Το πολίτευμα του Λυκούργου και η σπαρτιατική βασιλεία που στηριζόταν σε αυτό αποτελούν για τον Ξενοφώντα τα ιστορικά θεμέλια της σπαρτιατικής δύναμης. Ασφαλώς γνωρίζει και την κατάπτωσή της, που οφειλόταν στην απομάκρυνση από τα αρχαία ήθη. Το χωρίο που νόθευαν αδικαιολόγητα –την παράδοση παλινωδία του 14ου κεφαλαίου όπου παρουσιάζει με πνεύμα αποκάλυψης κάποιας απάτης την κατάρρευση και τον εκφυλισμό των αρχαίων ηθών– τοποθετεί αυτό το σύγγραμμα στο τέλος της ζωής του Ξενοφώντα.

Ανθολόγηση

Λακεδαιμονίων Πολιτεία

Αρχαίο κείμενο

8, 1-3

Αλλά γαρ ότι μεν εν Σπάρτη μάλιστα πείθονται ταις αρχαίς τε και τοις νόμοις ίσμεν άπαντες. Εγώ μέντοι ουδ' εγχειρήσαι οίμαι πρότερον τον Λυκούργον ταύτην την ευταξίαν καθιστάναι πριν ομογνώμονας εποήσατο τους κρατίστους των εν τη πόλει. Τεκμαίρομαι δε ταύτα ότι εν μεν ταις άλλαις πόλεσιν οι δυνατώτεροι ουδέ βούλονται δοκείν τας αρχάς φοβείσθαι, αλλά νομίζουσι τούτο ανελεύθερον είναι· εν δε τη Σπάρτη οι κράτιστοι και υπέρχονται μάλιστα τας αρχάς και τωι ταπεινοί είναι μεγαλύνονται και τωι όταν καλώνται τρέχοντες αλλά μη βαδίζοντες υπακούειν, νομίζοντες, ην αυτοί κατάρχωσι του σφόδρα πείθεσθαι, έψεσθαι και τους άλλους, όπερ και γεγένηται. Εικός δε και την της εφορίας δύναμιν τους αυτούς τούτους συγκατασκευάσαι, επειτέρ έγνωσαν το πείθεσθαι μέγιστον αγαθόν είναι και εν πόλει και εν στρατιά και εν οίκωι. Όσοι γαρ μείζω δύναμιν έχει η αρχή, τοσούτωι μάλλον ηγήσαντο αυτήν και καταπλήξειν τους πολίτας του υπακούειν.

Μετάφραση

Όλοι ξέρουμε βέβαια ότι στη Σπάρτη πείθονται στους άρχοντες και στους νόμους. Προσωπικά λοιπόν νομίζω ότι ο Λυκούργος δεν επιχείρησε να υλοποιήσει την πειθαρχία πριν εξασφαλίσει τη συγκατάθεση των ισχυρότερων πολιτών. Συμπεραίνω βέβαια αυτά από το ότι στις άλλες πόλεις οι δυνατώτεροι δεν θέλουν να νομίζουν γι' αυτούς πως φοβούνται τους άρχοντες, αντίθετα μάλιστα θεωρούν αυτό ανελευθερία· στη Σπάρτη όμως οι ισχυρότεροι πολίτες και τους άρχοντες περιποιούνται ιδιαίτερα και για την ταπεινότητά τους καμαρώνουν και όταν τους φωνάζουν δεν βαδίζουν, αλλά τρέχουν για να υπακούσουν, επειδή πιστεύουν ότι, αν οι πρώτοι αυτοί υπακούνε αδιαμαρτύρητα, θα ακολουθήσουν και οι άλλοι, πράγμα που έτσι έγινε ακριβώς. Είναι φυσικό αυτοί οι ίδιοι να σενετέλεσαν και στη σύσταση της Εφορίας, γιατί κατάλαβαν βέβαια ότι η πειθαρχία είναι το μεγαλύτερο αγαθό και σε μια πόλη και σ' ένα στρατεύμα και σ' ένα σπίτι. Όσο μεγαλύτερη δύναμη δηλαδή έχει η εξουσία τόσο περισσότερο φόβο νόμισαν ότι θα προκαλέσει στους πολίτες για να υπακούνε.

(Μετάφραση: Σοφοκλής Απ. Μητρούσιας)

Εν κατακλείδι

Ο Ερμογένης από την Ταρσό (τέλη 2ου αι. μ.Χ.) στο έργο του *Περί Ιδεών* αναλύοντας κλασικά υποδείγματα για τη «θεωρία του ύφους», αντιπαραθέτει τον Ξενοφώντα και τον Πλάτωνα και ετυμηγορεί ότι όσο και αν ο δεύτερος *επί το σεμνοπρεπέστερον* προάγει την αφέλεια των πραγμάτων, στις *μιμήσεις* των προσώπων και *ηθών ψυχής* υπερέχει ο Ξενοφών. Η Σούδα τον αποκαλεί *Αττική μέλισσα* και ο Διογένης ο Λαέρτιος *Αττική μούσα* για τη γλυκύτητα και τη διαύγεια των περιγραφών του, όσο κι αν η εισροή ποιητικών εκφράσεων στο λεκτικό του –που εκτίμησε ιδιαίτερα ο Ερμογένης– και το απλοποιημένο ιδίωμα που χρησιμοποίησε, έκαναν το Διονύσιο τον Αλικαρνασσέα να προκρίνει το Λυσία και τον Ισοκράτη ως υποδείγματα αττικού ύφους.

Η περίπτωση του Ξενοφώντα δείχνει πιο εύγλωττα από κάθε άλλη πόσο αναπόφευκτα φυσική ήταν η μετάβαση που συντελέστηκε στον κλασικό ελληνικό πολιτισμό προς την ελληνιστική κοινή, τις ελληνιστικές μορφές της ιστοριογραφίας και την ελληνιστική μυθιστορία και τέλος προς τις νέες φόρμες και τεχνικές που επικράτησαν, όπως, για παράδειγμα, η αλυσιδωτή παράθεση γεγονότων με χαλαρή σύνδεση μεταξύ τους, η ένταση της σύνθεσης ως ένα ιδεώδες σημείο και η απότομη πτώση στο αντίθετό του χωρίς διάμεσο, η παρεμβολή μεμονωμένων σκηνών με δραματική υφή στη διήγηση. Επιπλέον συνέβαλε στην κατάρριψη μιας προκατάληψης που έλεγε ότι η εξέλιξη της τεχνικής της ιστοριογραφίας πέρασε μόνο μέσα από τη ρητορεία. Η αλήθεια είναι ότι πέρασε και μέσα από το Σωκράτη, πιο συγκεκριμένα μέσα από την τεχνική της ανάλυσης εννοιών, στις διάφορες παραλλαγές υπό τις οποίες αυτή ασκήθηκε από σωκρατικούς.

Δύο ιστορικές μορφές άσκησαν βαθύτατη επίδραση στην προσωπικότητα και στις ιδέες του Ξενοφώντα, ο Σωκράτης με το πρότυπο ζωής που πρόβαλε, και ο Αγησίλαος με τα ηγετικά του χαρίσματα και την απλότητα της συμπεριφοράς του.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι ο Ξενοφώντας δεν είχε πρόθεση να διδάξει ή να διαφωτίσει με τα έργα που χαρακτηρίστηκαν διδακτικά με την έννοια που το έκανε ο Σωκράτης. Θέλησε απλώς για ορισμένα θέματα της καθημερινής ζωής να περιγράψει κάποια υπαρκτά πρότυπα, που αναφέρονται κυρίως σε προσωπικότητες και θεσμούς, με βάση τις δικές του αντιλήψεις περί του τι ήταν ωφέλιμο και τι χρήσιμο. Αυτό το έκανε συνταιριάζοντας ιστορία, θρύλο, μυθολογία, ρητορεία και κάποια στοιχεία της σωκρατικής διδασκαλίας.